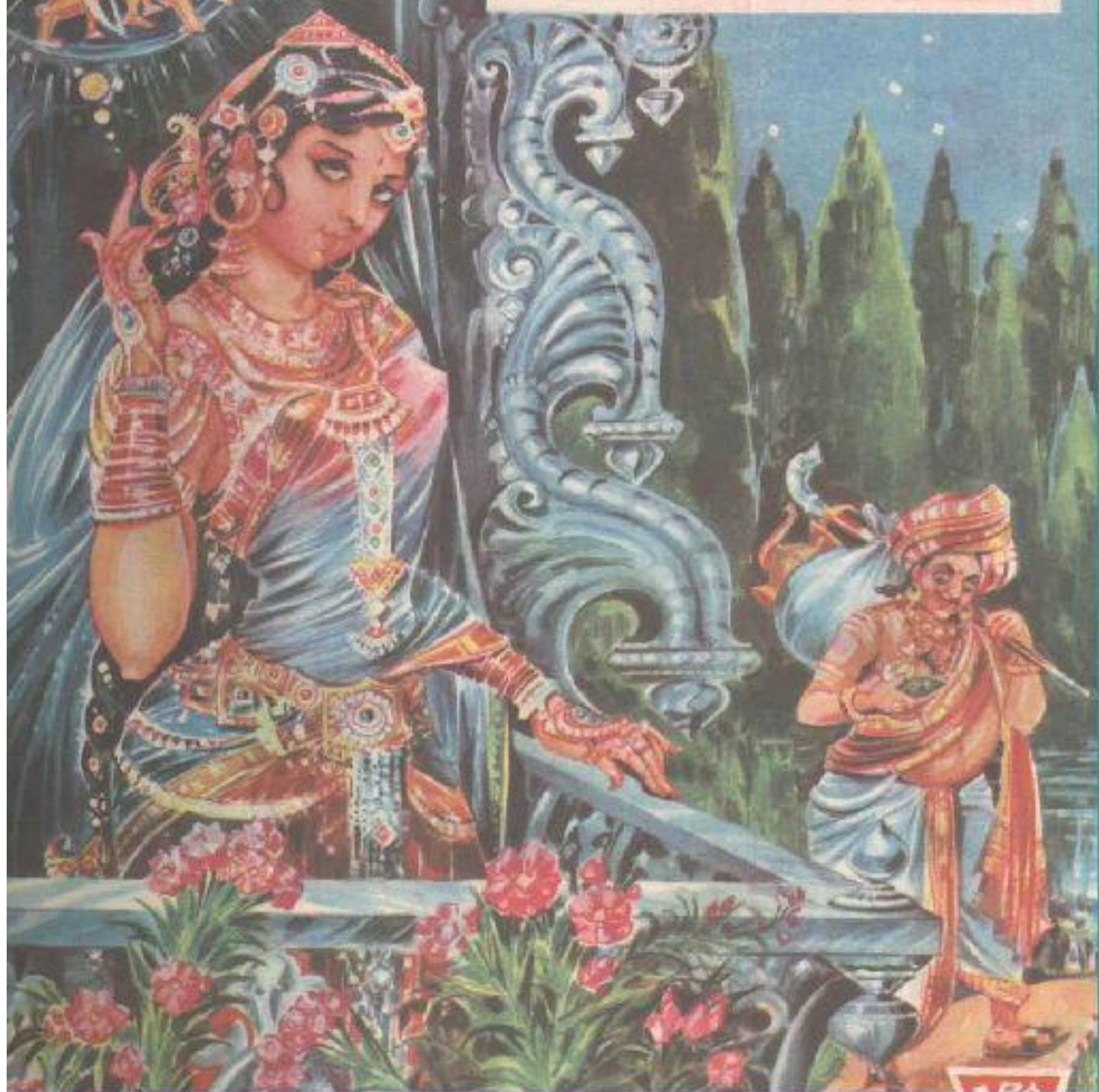
चांदोबा

ऑगष्ट १९७९

प्रश्नोत्तरे

वाय. चंद्रशेखर राव, रूरकेला (ओरिसा)

प्र.: 'अगस्त्य' याच्या विषयीच्या कथेत इल्वल हा वातापीला बकरा करून, त्याचे मांस शिजवून अतिथी म्हणून आलेल्या ब्राह्मणांना वाढी असे तुम्ही लिहिलंत, याचा अर्थ प्राचीन काळात ब्राह्मण बकऱ्याचे मांस खात असत असाच नाही का?

उ.: होय. वेदकाळातील आर्य १३ प्रकारचे प्राणी यज्ञपशू म्हणून मानीत. त्यांत गाय एक होती. परंतु वेदकाळ संपण्यापूर्वीच गोवध निषेध अमलात आला. ब्राह्मणांनी मांसाहार सोडला त्याला कारण जैन मताचा प्रभाव असण्याची शक्यता आहे. बौद्ध अहिंसेचे पुरस्कर्ते. तरी त्यांच्यापैकी एका शाखेने मांसाहार सोडला नाही. अन्नावर भुकेने ब्राह्मण युवकांनी गोमांस खाल्ल्याची कथा कथासरित्सागरात आहे.

बी. एल. श्रीनिवास, वरंगल (आंध्र)

प्र.: रामायण व महाभारत ह्यांतील कथा केवळ कवि कल्पितच आहेत का? की प्रत्यक्ष घडलेल्या? घडलेल्या असतील तर या दोन्हींपैकी प्रथम कोणती घडली?

उ.: रामायण व महाभारत वीरगाथा रूपेच गायिली जात, ती पारंपरिक कथा म्हणूनच त्यामुळे प्रांताप्रांतांत कविकल्पनेप्रमाणे निरनिराळ्या स्वरूपात संग्रहित झाली. त्यानंतर त्यांना लिखित रूप प्राप्त झाले. रामायणांत निरनिराळ्या कथा येण्याचे आणि महाभारतात मूळकथेशी संबंध नसलेल्या उपाख्यानांचा समावेशहोण्याचे हेच कारण होय.

वीरगाथा पूर्णपणे काल्पनिक नसतात. त्यांचा आधार कोणतीतरी वास्तविक घटनाच असते. ती घटना रंजविणारी व्हावी यासाठी कवी व गायक त्यांत काल्पनिक गोष्टी भरतात. काही काळ लोटल्यावर मूळकथा मागे पडून काल्पनिक कथांनाच प्रामुख्य मिळते. रामायणातला राम आणि महाभारतातला कृष्ण अवतारपुरुष झाले. रामायणातला राम प्रत्यक्ष होता की नाही हे सांगता येत नाही. तरी भारतातील कृष्ण (देवकीनंदन वासुदेव) हा उपनिषदात आहे. त्याचप्रमाणे रामायणातल्या सीतेचा पिता म्हणून मानला गेलेला जनकही उपनिषदात आहे. ती सीतेचा पिता

अघटित अनपेक्षित

[७२]

प्रामाणिक मुंगूस

देवशर्मा नावाच्या एका गरीब ब्राह्मणाला पुष्कळ उशिरां एक मुलगा झाला. मुलाचे तोंड पाहल्याबरोबर त्या जोडप्याला परमानंद झाला. सर्वांगाला चंदन लावलं तरी त्यापेक्षा मुलाच्या अंगाचा स्पर्श झाला तर मनाला जो गारवा वाटतो तो अपूर्वच असतो. मुलासाठी, भावंडांशी, आईवडिलांशी किंवा प्रत्यक्ष अन्नदात्याशी भांडायला आई-बाप मागेपुढे पहात नाहीत ही गोष्ट सर्वांच्या परिचयाचीच आहे.

देवशर्मा दंपतीने मुलगा झाला नव्हता तोंपर्यंत घरात एक मुंगूस पाळलेले होते. ते मनाला वाटेल तेव्हां वाटेल तसे घरात चहूकडे हिंडे फिरे. तोंपर्यंत त्या मुंगुसाला ते जोडपे स्वतःच्या मुलासारखे पाही. परंतु मुलगा झाल्यावर त्या मुंगुसाचा मुलाला काही अपाय तर होणार नाहीना, अशी त्यांना शंका वाटू लागली. मुलावरच्या अपार प्रेमामुळेच ही शंका त्यांच्या मनात उद्भवली होती, हे सांगायला नकोच.

मुलगा झाल्यावर दहाव्या दिवशी मुलाची आई तान्ह्या मुलाला घरांत ठेवून नदीवर नहायला गेली. जातांना ती नवऱ्याला बजावून गेली—"मी आंघोळीला जाते आहे, मुलावर चांगलं लक्ष ठेवा, बरं का?"

ती गेल्यावर काही वेळाने राणीची एक दासी येऊन ब्राह्मणाला म्हणाली—"राणी-सरकारांनी शिधा दक्षिणा तयार ठेवला आहे, येऊन घेऊन जा, म्हणून सांगायला सांगितले आहे."

राणीसरकारांनी दाखविलेल्या अनुग्रहाला बळी पडून ब्राह्मण आपले मूल आणि घर मुंगुसावर सोडून लगेच निघाला.

तो गेल्यावर थोड्याच वेळाने भितीतल्या भोकातून एक साप सरसर पुढे आला आणि मुलगा निजला होता त्या बाजूला निघाला. मुंगुसाचे सापाशी हाडवैर असल्याकारणाने मुंगुसाने सांपाला धरले व त्याची खांडकी करून त्याला ठार केले.

इतक्यात मुंगुसाने ब्राह्मणाला परत येतांना पाहिले आणि आपण काही मोठे काम केले हे दाखविण्यासाठी मोठ्या उत्साहाने, रक्ताने माखलेल्या तोंडाने दारापर्यंत गेला. ब्राह्मणाने मुंगुसाच्या तोंडावर रक्त पाहिले व त्याला संशय आला की मुंगुसाने मुलाला ठार केले असावे. असा विचार करून त्याने मागचा [illegible] दांडक्याने ठार केले.

परंतु घरात गेल्यावर त्याला मुलगा शांतपणे झोपलेला व सांपाचे तुकडे पडलेले दृष्टीस पडले.

"बाप रे! मी केवढा मूर्खपणा केला? मी पापी आहे! माझ्या मुलाला वांचविणाऱ्या मुंगुसालाच मी आपल्या हातांनी ठार केले." तो स्वतःला आवरू शकला नाही आणि स्वतःचे डोके आपटून जमिनीवर लोळू लागला.

त्याच वेळी त्याची बायको नदीवरून परतली व तिने तसे करण्याचे कारण विचारले. ब्राह्मणाने घडलेले वृत्त सांगितले. तेव्हां त्याची बायको त्याला म्हणाली– "तुम्ही लोभाला बळी पडून मुलाला एकट्याला सोडून निघून गेलात, आणि अविचाराने मुलाला वांचविणाऱ्या मुक्या प्राण्याचा जीव घेतलात! माणसात आशा कामना असणे साहजिक आहे, परंतु लोभ असू नये. लोभी लालची माणसाच्या डोक्यावर कपाळावरचे चक्र नव्हते का फिरले?

"ती कोणती गोष्ट?" ब्राह्मणाने विचारले व त्याची बायको सांगू लागली.

लालची लोभी

एका गावात अल्प लोभी, मित लोभी, अति लोभी आणि अत्यंत लोभी नावाचे [illegible] आपसात गाढ मैत्री होती. ते सर्व गरीबच होते. एकदां जेव्हां चारही तरुण एका जागी एकत्र जमले तेव्हां अत्यंत लोभी इतर तिघांना म्हणाला.

"मित्र हो! गरिबी पेक्षा दुसरा मोठा शाप नाही व अपमानास्पद गोष्ट ही नाही. भाऊबंद आणि नातेवाइकांमध्ये राहून गरीबीत दिवस काढण्यापेक्षा हिंस्र रानटी जनावरांबरोबर जंगलांत आणि कांटेरी रानात राहणे पत्करले. अत्यंत विश्वासपात्र नोकराशी सुद्धा त्याचा मालक अगदी नीचपणाने वागतो. इतरत्र सज्जन म्हणविणारे नातेवाईक देखील गरीब व्यक्तीशी निर्दयपणाने आणि अपमानास्पद वागतात. गरिबाच्या चांगल्या गुणांना किंमत नसते. मुलेसुद्धा त्यांना सोडून देतात. बायकोसुद्धां त्यांची परवा करीत नाही. मित्र त्यांच्याकडे वळूनसुद्धा पहात नाहीत. या जगातला नियमच असा काही विचित्र आहे की साहस, सौंदर्य, वाक्चातुर्य, चमत्कार. ज्ञान, विद्या, युद्धकौशल्य इत्यादी चांगले गुण असूनही जर थोडे फार धन आणि दौलत नसेल तर मानवाला प्रतिष्ठा व मान मिळत नाहीत. धन असेल तरच अशा गुणांचा उपयोग होतो व जगावर जय मिळविता येतो. त्याशिवाय हे सर्व व्यर्थ आहे.

म्हणून आपण देशाटन करून धनार्जन करू या."

बाकी मित्रांनी तो म्हणाला त्याला दुजोरा दिला. नंतर चौघे मित्र धनार्जन करण्यासाठी आपल्या गावाहून निघाले. एक वेळ पोटाला मिळणारा माणूस आपल्या बंधुबांधवांना, आईबाप व गाव सोडून देशभर भटकत फिरला नाही तर त्याशिवाय त्याला करता येण्यासारखे काय आहे?

काही दिवसांनी ते अवंती राज्यात पोचले. क्षिप्रा नदीत स्नान करून नदी काठावरच्या देवळात त्यांनी महाकाळाचे, म्हणजे शंकराचे दर्शन केले. देवळातून ते बाहेर पडले तेव्हां भैरवानंद नावाचा एक

तांत्रिक साधू त्यांना भेटला. सर्वांनी त्याला नमस्कार केला आणि त्याच्याबरोबर जवळच असलेल्या त्याच्या मठात गेले.

साधूने विचारले–"कोण तुम्ही? कोठून आलात? कोठे जायचं आहे?"

ते म्हणाले–"आम्ही धनाच्या शोधार्थ निघालो आहो. त्यासाठी जीव द्यावा लागला तरी आम्ही तयार आहो. परंतु धनान्वेषणाचे काम मात्र आम्ही सोडणार नाही. आम्ही असे ऐकले आहे की मंत्रबळाने जमिनीत पुरलेले धन किंवा ठेवा कोठे आहे हे कळते. अशा एका मांत्रिकाकडे जाण्याच्या हेतूने आम्ही आलो आहो. साहसी व्यक्तीचे आकाशातून अध:पतन होते,तर दुसरा नरकातून निघून चारही समुद्रांवर अधिकार गाजवितो. उत्थान व पतन यांचे कारण प्रारब्ध नसून प्रयत्नाची उणीव आहे. परिश्रम आणि प्रयत्न यांचे फळ सहजी हाती लागलं तर त्याला नशीब म्हणतात. परंतु साहसी अधिकाराची पर्वा करीत नाहीत. त्यांचे ते दु:साहस उदात्त

कोणतेही सुख लाभत नाही. नारायणाने लक्ष्मीला प्राप्त करण्यासाठी हाताला घट्टे पडेपर्यंत समुद्रमंथन केले होते. जो मेहनत करीत नाही, त्याच्या जवळची संपत्ती त्याच्या पासून पाठ फिरविते. ज्याच्या अंगात शौर्य नाही असा राजा परराज्य कसा जिंकणार? स्वत:चे राज्यसुद्धा तो घालवून बसतो. धन खोल भुयारात असो, नागसाप रक्षणार्थ नेमलेले असोत, भुतांना संतुष्ट करावे लागो, स्मशानांत प्रेतांतले मांस काढून भुतांना विकावे लागो किंवा निधी जेथे आहे ती जागा विझलेल्या मंत्र दीपांवरून सूचित होणाऱ्या असोत, आम्ही त्या सर्वाला तयार आहो. तुम्हांला पाहल्यावर तुमच्या अंगात अतीत शक्ती आहेत, असे आम्हांला वाटले. तुम्ही आम्हांला मदत करा. मदत केलीच पाहिजे. मोठी कामें मोठ्यांच्या हातूनच झाली पाहिजेत. वडवाग्नीचा ताप समुद्रच सहन करू शकतो." चार मित्र त्या साधूला म्हणाले.

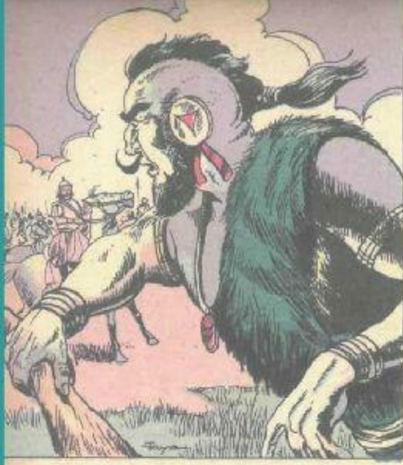
भल्लूक मांत्रिक

[१२]

[दुर्मुख राजाच्या किल्ल्यावर बळजबरीने अधिकार करणाऱ्या सामंताने भल्लूक चांडाळ इत्यादींवर आपल्या सैनिकांना पाठविले. नागमल्लाने सेनापतीला दुर्मुख राजाला कैद करून आणल्याचे सांगितले तेव्हां सामंत चांडाळ भल्लूक होता तेथे आला. राजा दुर्मुख सामंतावर तुटून पडला. सामंत पळू लागला. पुढे–]

सामंत भूपतीने आपला घोडा थांबविला, राजा दुर्मुखाशी द्वंद्वयुद्ध करण्याऐवजी किल्ल्याच्या फाटकाच्या दिशेने घोड्याला पळविले. सेनापतीने त्याचा राजा शत्रूसमोर माघार घेऊन पळत असल्याचे ओळखले. त्यानेसुद्धा आपल्या सैनिकांना माघार घ्यायला सांगितले व स्वत: त्याने आपला घोडा किल्ल्याच्या दिशेने वळविला.

सेनापतीला परत पळून जाण्याच्या प्रयत्नात असलेला पाहून त्याच्या पाठीमागचे दोघे धाडसी सैनिक त्याला म्हणाले–"मालक! आपल्यावर हल्ला करणारे सैनिक दहा जण तर आहेत. म्हणून आपण जुन्या व नव्या महाराजांना आपसात द्वंद्व युद्ध करू द्यावे. दोघेही परस्परांचे गळे कापतील. मध्यंतरी आपण या दहा एक जणांना ठार करू या. त्यानंतर आपल्याशी

युद्ध करणारा कोणी उरणारच नाही. मग आपणच स्वत:ला उदयगिरीचे महाराज जाहीर करावे."

त्या दोघां सैनिकांनी म्हटले ते ऐकून सेनापतीच्या मनात राज्याचा लोभ उत्पन्न झाला. त्याने आपला घोडा वळविला आणि हत्तीवर बसलेल्या चांडाळ भल्लूक इत्यादींकडे पाहिले. परंतु त्याच वेळी चांडाळ भल्लूक आपला परशू उगारून नागमल्ल, त्याचे अनुयायी आणि दुर्खुखाचा अंगरक्षक या सर्वांना सावध करून मोठ्याने ओरडला– "ऐका रे, राजा दुर्मुख स्वत:चा जीव धोक्यात घालून आपल्या राज्याबरोबर आपले प्राणही घालवून बसणार आहे. आमच्या मदतीशिवाय तो एकट्याने किल्ल्यात शिरून इतक्या शत्रूंच्या हातात सापडून नक्कीच ठार होणार! म्हणून आपण समोर जो कोणी आडवा येईल त्याला ठार करून राजा दुर्मुखाच्या मदतीला वेळीच आत पोचले पाहिजे!"

ते ऐकून उग्रदंड आपली गदा उचलून एका भयंकर आवाजात गरजला–"ए, सामंत सूर्यभूपतीच्या सैनिकांनो! खबरदार! राजा दुर्मुखाच्या केसालाही धक्का लागला तर, लक्षात असू द्या, मी तत्काळ तुम्हां सर्वांची डोकी फोडीन!" असे म्हणत तो लांबलांब पावले टाकीत किल्ल्याच्या फाटकाकडे निघाला.

उग्रदंडाला फाटकाकडे निघालेला पाहून सेनापती आपल्या सैनिकांकडे वळून म्हणाला–"अरे, आपल्याला या राक्षसाशी आणि परशू घेऊन येणाऱ्या अस्वलाशी युद्ध करणे शक्यच नाही. आपला जीव वांचवायला किल्ल्याच्यां भिंतीआडच गेले पाहिजे. पाय उचला, आपण किल्ल्यात शिरू या व फाटक बंद करून घेऊ या." असे सांगून त्याने आपला घोडा किल्ल्याच्या दिशेने भरधाव सोडला.

सेनापतीला पळून जातांना पाहून सैनिकांचा धीर खचला. तेसुद्धा पळू लागले. चांडाळ भल्लूक आपल्या सोंड तटलेल्या हत्तीच्या गंडस्थलावर बसलेल्या रानटी शिकारी नोकराला म्हणाला–"माझ्या रानटी प्रिय सेवका! तू आपल्या सवयीप्रमाणे पक्ष्यांना तीर सोडून मारतोस तसा या पळणाऱ्या सैनिकांना टिपू नकोस! आपण राज्य घालवून बसलेल्या दुर्मुख राजाला काही वेळ का होईना, सिंहासनावर बसवायचे आहे. त्यानंतर त्याचे डोके उडवून ते भल्लूक मांत्रिकासमोर हजर करावयाचे आहे. व्यर्थ रक्तपात करायचा नाही!"

त्यानंतर हत्तीवर बसून चांडाळ भल्लूक, नागमल्ल, दुर्मुखाचा अंगरक्षक सर्वजण उग्रदंड राक्षसाच्या पाठीमागून आपापल्या वाहनांना पळवीत किल्ल्याच्या फाटकापर्यंत पोचले. परंतु त्या आधी सामंत राजाचा सेनापती आपल्या काही सैनिकांसह किल्ल्याच्या आत पोचला आणि त्याने लगेच फाटक बंद करविले. थोड्या वेळानंतर सामंत राजाचे जे सैनिक आले ते फाटक बंद पाहून फाटकाबाहेर काही वेळ ओरडत घुटमळत राहून निरुपायाने तटाच्या बाजूने पळून गेले.

उग्रदंड राक्षसाने सर्वांत आधी फाटकापर्यंत पोचतांच आपल्या दगडी गदेने फाटकावर प्रहार केला. परंतु त्याचा काही एक परिणाम होत नसलेला पाहून तो आश्चर्य-

चकित झाला आणि चांडाळ भल्लूकाला म्हणाला–"भल्लूका! सामंत राजाचा हा सेनापती जसा भित्रा आहे तसा हुशार सुद्धा दिसतो. आतां पुढे आपण काय करायचे रे? राजा दुर्मुख किल्ल्यात एकटा शत्रूच्या हातात सापडला आहे. तो मेला तर त्याबद्दल मला दु:ख करण्याचे कारण नाही, परंतु तू त्याचे डोके कापून भल्लूक मांत्रिकाकडे पोचते करणार होतास, त्याचे काय होणार याचीच काळजी मला वाटते आहे!"

उग्रदंड म्हणालां ते ऐकून चांडाळ भल्लूकाच्या अंगाचा थरकाप उडून गेला. कारण त्याने राजा दुर्मुखाचे डोके भल्लूक

मांत्रिकाला नेऊन दिले नाही तर त्याला आयुष्यंभर अस्वलाच्या रूपातच रहावे लागणार होते. म्हणजे, रानात मधमाशांची पोळी शोधायची व त्यांतला मध खाऊन अगर असेच काहीतरी मिळेल ते खाऊन आयुष्य कंठायचे! आयुष्यभर हा शाप उपभोगावा लागणार तर!

असा विचार करून भल्लूकाने काय वाटेल ते करून राजा दुर्मुखाचा जीव वाचविण्यासाठी प्रयत्न करायचे ठरविले व परशू उचलून म्हणाला–"शिरीषवन भैरवा!" आणि किल्ल्याच्या फाटकावर परशूने आघात करायला सुरवात केली. परंतु

लोखंडी जाड पत्रा बसविलेला होता. त्या फाटकावर काही परिणाम होण्याचे तर दूरच भल्लूकाचा परशू वार करीत असतां हातातून सुटून दूर जाऊन पडला.

हत्तीवर पुढे बसलेला रानटी शिकारी उडी मारून खाली जमिनीवर आला आणि परशु उचलून मोठ्याने ओरडून म्हणाला– "मालक! आपण उगाच आवेशाने भल्लूक मांत्रिकाने मंत्रवलेल्या परशूला तोडून टाकू नका. आपल्याला किल्ल्यात शिरायचेच झाले तर हा बंद लाकडी दरवाजा आपयाला जाळून टाकता येईल. ती एकच एक युक्ती आहे!"

"अरे रानटी सेवका! तुझा सल्ला तर फार छान दिसतो आहे! परंतु एवढ्या अवधीत सामंत राजाने दुर्मुखाला ठार केले तर माझे काय होणार? तू याचा काही विचार केला आहेस का?" चांडाळ भल्लूकाने घाबऱ्या चिडक्या आवाजात विचारले.

"होय, तेही बरोबर आहे!" असे म्हणत राक्षस आपली दगडी गदा उचलीत चारपाच पावले मागे आला आणि धावत जाऊन त्याने तटाच्या भिंतीवर जोराने प्रहार केला.

दगडी गदेच्या प्रहाराने दार तर तुटले

कोसळल आणि भिंतीला एक छोटसे भगदाड मात्र पडले. राक्षस उग्रदंड, चांडाळ भल्लूक वगैरे अंगावर भित कोसळते की काय या भीतीने मागे सरकले आणि वर माना करून भित किती कोसळली पाहू लागले.

त्यावेळी तटावरचे एक दृश्य पाहून सर्व आश्चर्यचकित झाले. काळा वेष धारण करून एका मोठ्या माकडासारखी एक आकृती त्यांना भिंतीवर बसलेली दिसली. त्या मर्कटाच्या हातात एक मोठा मंत्रदंड होता. त्याची मूठ एकाच हिऱ्याची व अस्वलाचे तोंड असलेली सूर्यप्रकाशात चमकत असलेली दिसली.

माकडाची आकृती असलेली ती व्यक्ती व तिच्या हातातला मंत्रदंड पाहून चांडाळ भल्लूक दातओठ चावून उग्र स्वरात म्हणाला–"काय रे, माकडाच्या आकाराच्या पोरा! तू माकड आहेस की पिशाच्च! महाशक्तिशाली भल्लूक मांत्रिकाचा मंत्रतंत्र तुझ्या हातात कसा काय आला? काय ते लौकर बोल, नाही तर..."

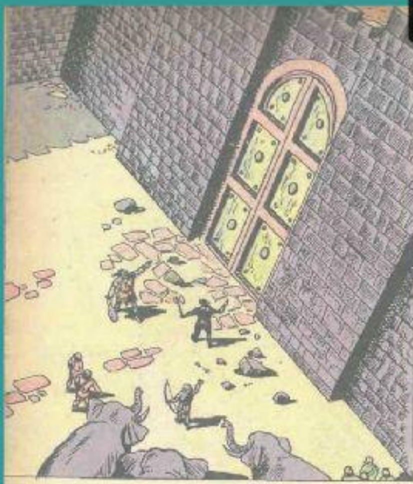
तो प्रश्न ऐकून ते माकड कर्कश आवाजात म्हणाले–"अरे अस्वलाचे सोंग करणाऱ्या, तू खरोखरचे अस्वल आहेस की भूत?"

ते ऐकून भल्लूकाला राग आला आणि तो आपला परशू माकडावर फेंकणार

इतक्यात उग्रदंडाने हलक्या आवाजात त्याला समजावून म्हटले–"भल्लूका! तू ज्या महाशक्तिशाली मांत्रिकविषयी सांगत होतास तो कोणत्यातरी धोक्यात सापडला आहे. पहिल्याने आपण या भुतासारख्या माकडाकडून माहिती विचारून काढून घेऊ या की त्या मांत्रिकांवर एखादे संकट तर ओढवले नाही?"

उग्रदंडाच्या तोंडचे वाक्य पुरे होण्यापूर्वीच रानटी तरुण शिकाऱ्याने एक तीर त्या माकडाच्या आकृतीवाल्याचा नेम धरून सोडला, तो बाण येऊन लागण्यापूर्वीच त्या माकडाने 'किच किच' असा आवाज काढून तो बाण डाव्या हाताने धरला आणि मोडून

फेकून देत हसला. नंतर उजव्या हाताने मंत्रदंड उचलून धरून म्हणाला—"मूर्खांनो! तुम्हांला माझ्या शक्तीची ओळख झालीच असेल. मी एक मायावी मर्कट आहे!"

चांडाळ भल्लूक दोन्ही कान बंद करण्यासाठी दोन्ही कानांवर हात ठेवीत उग्रदंडाला म्हणाला—"आतां या माकडाशी बोलत वेळ घालविण्यात अर्थ नाही. राजा दुर्मुख सामंताच्या हाती मेला की जिवंत आहे, हे कळायला काही मार्ग दिसत नाही. आपल्याला किल्ल्याचे फाटक फोडून काढता आले नाही तर भिंतीवर चढून जाता येईल का पाहिले पाहिजे. कसे जाऊ

उग्रदंड चकित मुद्रेने भल्लूकाकडे पहात म्हणाला—"भल्लूका! तुला अजून परिस्थितीची पूर्ण जाणीव झालेली दिसत नाही. स्वतःला मायावी मर्कट म्हणविणारा भल्लूक मांत्रिकाचा मंत्रदंड बळकावू शकला आहे, तर खात्रीनेच त्या मांत्रिकाचा वध झाला असावा. तरमग तू राजा दुर्मुख जिवंत आहे की मेला याची चवकशी करण्यासाठी कशाला आपला जीव धोक्यात घालतोस? चल आपण जंगलात किंवा डोंगराळ प्रदेशात जाऊन पुढले आयुष्य घालवू या."

"चांडाळ भल्लूक प्रभो! राक्षस उग्रदंड मालकांचा सल्ला विचार करण्यासारखा आहे!" असे म्हणत नागमल्ल हत्तीवरून उडी मारून खाली उतरण्यास सांगून म्हणाला—"काय वाटते तुम्हांला? राक्षस उग्रदंड मालकाचा सल्ला बरोबर आहे की नाही? आपण सर्व जंगलात मिळून राहू. मग आपण वाटसरूंना लुटले तर आपल्याला कोण अडवू शकेल?"

चांडाळ भल्लूक ते ऐकून रागाने फणफणला व म्हणाला—"काय रे रानटी सेवका! हा चोर कोठे पळून जाईलसे वाटते आहे. तू याच्यावर आपल्या बाणाचा नेम धर!" नंतर इतर सर्वांना संबोधन करून म्हणाला—"मी भल्लूक मांत्रिक व

शोध काढणार आहे. तुमच्यापैकी माझ्याबरोबर जे कोणी यायला तयार असतील त्यांनी हात उचलावे!"

उग्रदंड राक्षसाशिवाय सर्वांनी हात वर करून आपला होकार दर्शविला. जंगली सेवक शंकेच्या स्वरात म्हणाला—"भल्लूक प्रभो! हा चोर नागमल्ल व त्याचे अनुयायी आपल्याबरोबर यायला वचन देत आहेत. परंतु यांच्यावर विश्वास कसा करायचा?"

"यांच्यावर विश्वास करणे धोक्याचे आहे तर येथेच यांची डोकी उडवून टाकावी. म्हणतो. उग्रदंड, तुला काय वाटते? तू मागे एकदां म्हणाला होतास की तुझे मांत्रिकाजवळ काहीतरी काम आहे?" भल्लूकाने विचारले.

"तो मांत्रिक जिवंत असेल तर ना माझे काम असणार आणि होणार?" उग्रदंड म्हणाला.

मध्यंतरी मायावी मर्कट भिंतीवरून कर्कश आवाजात म्हणाले—"ओहो! या किल्ल्यात तर भयंकर युद्ध चालू झाले आहे! की हा लपंडावाचा खेळ आहे? सैन्य दोन भागात वाटले गेले आहे! काही लोक जुन्या राजाला विजयी करण्याच्या प्रयत्नात आहेत तर इतर काही सूर्यभूपतीचा जय व्हावा म्हणून जिवावर उदार होऊन युद्ध करीत

बाजूच्या सैनिकांच्या आड उभे राहून आपल्या सैनिकांना कुत्र्याला करतात तसे "छू" करीत आहेत!"

ते ऐकून चांडाळ भल्लूकाला हायसे वाटले तो म्हणाला—"उग्रदंडा! मला वाटू लागलं आहे की राजा दुर्मुख जिवंत आपल्या हाती लागणार! मला या भल्लूकाच्या आकृतीपासून लवकरच मुक्ती मिळणार आहे!"

राक्षस उग्रदंड चिडून जाऊन आपली गदा जमिनीवर आपटून म्हणाला—"अरे मूर्ख भल्लूका! अजून तुझे तेच रडगाणे चालू आहे! भल्लूक जिवंत असतां कोणी

शकला असता का?" नंतर टाळी वाजवून मायावी मर्कटाला संबोधन करून म्हणाला– "काय रे मर्कटा! तू भल्लूक मांत्रिकाचा मंत्रदंड बरोबर आणला आहेस, हे बरे केलेस! परंतु तू त्याचे प्रेत कोठे टाकून आलास?"

"मी त्याच्या शरिराचे तुकडे करून कुत्र्यांना, कावळयांना व गिधाडांना खायला दिले. परंतु कालीवर्मा त्या पक्ष्यांना व कुत्र्यांना जवळ येऊ देत नाही. तो पाहारा देतो आहे!" असे म्हणत त्याने मंत्रदंड भितीला टेकून ठेवला आणि भितीवर चढून दूरवर पहात आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–"अरे, तो भल्लूक मांत्रिक संजीवनी बूटी खाऊन की आणखी काहीतरी करून पुन्हा जिवंत झाला आहे! तो एका रेडयांवर बसून आणि शेजारी एका घोडयावर बसून कालीवर्मा दोघे इकडेच येत आहेत. त्यांना कैद करण्यासाठी चंद्रशिला नगरीच्या राजाचा जितकेतू मंत्री सैन्य घेऊन त्यांचा पाठलाग करीत येतो आहे. त्या दोघांचा शिरच्छेद कसा होतो हे पाहिल्यावरच मी येथून हलेन. तोंपर्यंत नाही."

मायावी कर्कटाच्या तोंडचे ते ऐकून चांडाळ भल्लूक घोष करू लागला– "शिरीषवन भैरव की जय!" नंतर म्हणाला–"काय रे माकडा! तू ही सर्व बडबड काय चालविली आहेस? तुझं डोके तर नाहीना फिरले? की आम्हांला वेड लावण्याच्या विचारात आहेस?"

चांडाळ भल्लूकाच्या तोंडचे वाक्य पुरे व्हायच्या आत पाठीमागून वायुवेगाने रेडयावर भल्लूक व घोडयावर कालीवर्मा तेथे येऊन पोचले. किल्लयाच्या भितीवर बसलेल्या मर्कटाला संबोधन करून म्हणाले– "चांडाळ भल्लूका, मंत्रदंड चोरून नेणाऱ्या या मायावी मर्कटाला जिवंत सोडता कामा नये!"

ते ऐकून मर्कट 'किच किच' असा आवाज करीत हसू लागले आणि उडी मारून किल्लयाच्या आत गेले.

(क्रमशः)

शांतताप्रेमी

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर कांढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तुझी ही आस्था पाहून मी चकित झालो आहे. तरी मला, तुझा निश्चय अढळ आहे की नाही, याची शंका वाटते. कारण माणसाचा स्वभाव पाहून निर्णायक असे काही सांगणे कठीण असते. याचे उदाहरण म्हणून मी तुला श्रीकेतूची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक. असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फारपूर्वी श्रीकेतू हा विक्रमपूर नामक एका लहानशा देशाचा राजा होता. विक्रमपूरचे अधिपती कित्येक वर्षांपासून विदर्भ देशाच्या राजाचे मांडलिक राजे होते. दरवर्षी खंडणी देत. श्रीकेतूला ती गोष्ट

वेताळाच्या गोष्टी

मान्य नव्हती. तो साहसी व पराक्रमी होता. श्रीकेतूच्या सल्लागारांनी त्याला, विदर्भ देशाशी युद्ध करून त्याचे राज्य स्वतंत्र असल्याचे विदर्भ राजाकडून कबूल करवून घेण्यास सुचविले. परंतु श्रीकेतूला युद्ध करणे किंवा रक्तपात करणे मान्य नव्हते. तो स्वभावाने शांतताप्रेमी होता.

म्हणून श्रीकेतू त्यांना म्हणाला—"आपल्या देशात कोणत्या गोष्टीची उणीव आहे? विदर्भाचा राजा आपल्याकडून खंडणी घेतो खरा. परंतु तो शत्रूपासून आपले रक्षणही करतो. परंतु आपण स्वतंत्र असल्याचे जाहीर झालं तर आपल्याला लहान थोर संस्थानिकांशी युद्ध करावे लागेल. परिणामी प्रजेचे फार मोठे नुकसान होईल."

परतंत्र व्यक्तीस कधी सुख मिळत नाही. ते जिणे अपमानास्पद आहे."

"एवढ्यासाठी सहस्रावधी लोकांचे प्राण बळी देणे मला पसंत नाही. मला हे पटत नाही की आपण पूर्ण स्वतंत्र झालो तर आपली प्रजा जास्त सुखी व समृद्ध होईल. उलट प्रजेला अनेक परकीय स्वाऱ्यांना तोंड द्यावे लागेल." राजा म्हणाला.

राजाच्या या शांतताप्रेमाची त्याच्या सल्लागारांनी खूप स्तुती केली.

मध्यंतरी विदर्भ देशात दुष्काळ पडला. प्रजेचे इतके हाल होऊ लागले की प्रजा राजाच्या विरुद्ध उलटली. एवढेच नव्हे तर ती शेजारच्या राज्यांत शिरून अन्नसामुग्री मिळविण्यासाठी लूटपाट करू लागली आहे.

ते कळल्यावर श्रीकेतूने एकाएकी आपले मंत्री, सेनापती व सल्लागार यांना बोलाविले व म्हणाला—"दोन दिवसांच्या आत आपले सैन्य सज्ज करा. आपण विदर्भ देशावर स्वारी करावयाची आहे."

राजा म्हणाला ते ऐकून मंत्री व सल्लागार थक्क झाले. कारण त्यांच्या राजासारख्या शांतताप्रेमी राजाच्या मनांत परकी राज्यावर स्वारी करण्याचा विचार आलाच कसा, हे त्यांना कळेना. शिवाय शत्रू संकटात आहे. अशा प्रसंगी त्याच्यावर स्वारी करण्याचे श्रीकेतूच्या मनात आलेच कसे, हे त्यांना कळेना.

श्रीकेतूने थोड्याशा करड्या आवाजात हुकूम केला की एक क्षणाचाही उशीर होता कामा नये. सैन्य सज्ज करा."

दुसऱ्या दिवशी विक्रमपूरचे सैन्य विदर्भ देशावर चालून गेले. विदर्भाचा राजा व त्याचे सैन्य टिकाव धरून समोर उभे राहू शकले नाही. श्रीकेतूला सहजी विजयप्राप्ती झाली. श्रीकेतूचा विदर्भ देशाचा राजा म्हणून राज्याभिषेक झाल्यानंतर त्याने चवकशी केली तेव्हां त्याला कळले की विदर्भ देशाच्या राजाने दुष्काळी परिस्थितीत संकटाला तोंड देण्यासाठी धान्याचा संग्रह केलेला नव्हता. त्याच प्रमाणे शेतीला पाणी पुरवठा करण्यासाठी तलाव, कालवे इत्यादीची व्यवस्था केली

नव्हती. श्रीकेतूने याच दोन गोष्टींकडे विशेष ध्यान दिले, परिणामी राज्यात सर्वत्र शांतता नांदू लागली व श्रीकेतू प्रजेचा एक आवडता राजा झाला.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले– "राजा! श्रीकेतूने जे शांतताप्रेम दाखविले आणि युद्धाचा व रक्तपाताचा तिटकारा असल्याचे जे दर्शविले, ते सर्व वरपांगीच होते का? कारण विदर्भ देशावर जेव्हां दुष्काळाचे संकट आले तीच वेळ त्याने स्वारी करायला निवडली. त्यात त्याचा भितरेपणासुद्धा जाहीर होतो. अशा भित्र्याला पराक्रमी कसे कांय म्हणावयाचे? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस, तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"श्रीकेतू शांतता प्रेमी व युद्ध विरोधी होता यात मुळीच शंका नाही. प्रजेच्या हितासाठी व रक्तपात टाळण्यासाठी त्याने स्वातंत्र्याचा आग्रह दाखविला नाही. त्याचबरोबर शांतता राखण्यासाठी प्रजेचे व देशाच्या कल्याणाकडे दुर्लक्ष करण्याइतका तो मूर्खही नव्हता. विदर्भ देशावर दुष्काळाचे सावट आले व प्रजा बंड करायला मागेपुढे पहात नाही हे पाहतांच विक्रमपुरीवरही संकट येण्याची शक्यता पाहून विक्रमपुरीत होणारा रक्तपात टाळण्यासाठी आणि खुद्द विदर्भ देशात बंडाळी होऊन प्रजेला होणारा त्रास टाळण्यासाठी श्रीकेतूला विदर्भ देशावर स्वारी करणे हा एकच अनिवार्य मार्ग वाटला व त्यासाठी त्याने दिरंगाई केली नाही. भयंकर रोगाला औषधही तितकेच भयंकर व वेळेवर देणे आवश्यक असते. यास्तव त्याने केलेली स्वारीही शांतिस्थापनेसाठीच होती हे मान्य करावे लागेल."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

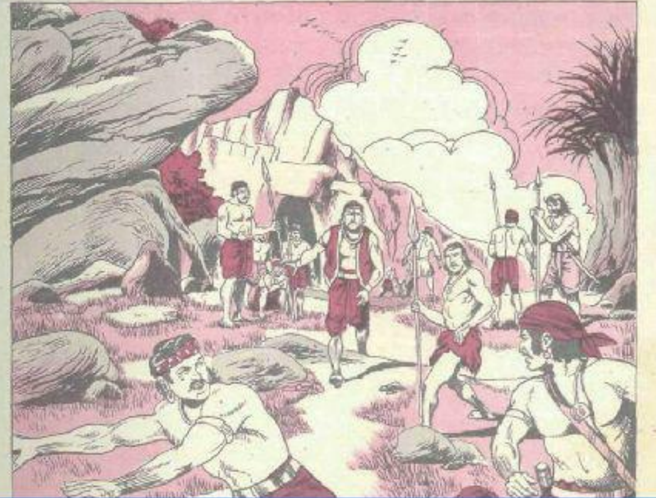
चोरांचा नायनाट

सिंदूर देशाच्या सीमेवर दाट रानात चोरांची एक टोळी रहात असे. चोरांच्या धाडी खेडे गांवावर येत. शिपायी धरायला येण्यपूर्वीच चोरांची टोळी निघून जाई.

सिंदूर देशाच्या राजाने अनेक प्रयत्न केले, परंतु तो चोरांना कैद करू शकला नाही. शेवटी त्याने असे जाहीर केले की जो कोणी चोरांच्या नायकाचे डोके कापून दरबारात हजर करील त्याच्याशी राजकन्येचा विवाह करून देण्यात येईल, व तोच गादीला वारस होईल.

ती गोष्ट जाहीर होताच चोरांच्या नायकाने विचार केला की त्याचेच अनुयायी त्याच्याशी दगा करून बक्षिसाच्या लोभाने राजाला आपले नाव कळवितील. म्हणून एके दिवशी आपल्या अनुयायांना न कळविता तो कोठेतरी पळून गेला.

चोरांनी आणखी एकाला आपला नायक निवडण्याचे ठरविले. परंतु कोणी सरदार व्हायला तयार होईना. चोर स्वतःला वांचविण्यासाठी पळून गेले. सुंठे वांचून खोकला गेला.

अधिकाऱ्याची बायको

राजा प्रचंडसेन राज्य करीत असतां प्रत्येक गावात एक ग्रामाधिकारी दरबारातर्फे नेमलेला असे. तो गावातले सर्व व्यवहार पहात असे. परंतु या ग्रामाधिकाऱ्यांचा प्रजेला त्रास होऊ नये यासाठी त्यांच्यावर देखरेख करायला राजाने काही अधिकाऱ्यांना नेमले होते. हे अधिकारी कळविल्याशिवाय कोणत्याही खेडेगावात जाऊन चवकशी करीत आणि गैर प्रकार आढळले तर राजाला कळवीत.

रामभद्र नावाचा असाच एक अधिकारी होता. तो कोणत्याही गावी चवकशीसाठी जाई तेव्हां बरोबर बायकोला घेऊन जाई. लोक थट्टा करीत हा गृहस्थ जोरू का गुलाम असावा.

रामभद्रच्या बायकोला वाटे की ती कोणत्यातरी फार मोठ्या अधिकाऱ्याची बायको आहे. ती जेथे जेथे जाई त्या गावच्या ग्रामाधिकाऱ्यांवर अधिकार गाजवी. ग्रामाधिकारी विचार करीत की वरच्या अधिकाऱ्याची बायको, रागावली तर अधिकारी आपल्याविरुद्ध काही कळवून राजाकडून आपल्याला नोकरीवरून काढून टाकवील.

कृष्णपूर येथे हरी व गिरी नावाचे दोन ग्रामाधिकारी एकाच घरात आजूबाजूच्या बिऱ्हाडात रहात. रामभद्र एकदा बायकोबरोबर कृष्णपूरला आला आणि हरी व गिरी रहात त्या घरात उतरला.

हरी व गिरी दोघेही स्वामिभक्त व इमानदार अधिकारी होते. सर्व गावकरी त्यांच्या सचोटीची प्रशंसाच करीत. म्हणून त्यांच्या विरुद्ध काही शेरा लिहून पाठविणे शक्यच नव्हते. त्यांनी रामभद्रच्या उतरण्याची उत्तम व्यवस्था करून दिली. नंतर ते रामभद्रला गावात तपासणीला घेऊन गेले.

तेव्हां रामभद्रच्या बायकोने हरी व गिरी दोघांच्या बायकांवर अधिकार गाजवण्याचे ठरविले. तिची सेवा करून गिरीची बायको दमली तेव्हां ती खुर्चीवर विश्रांती घ्यायला बसली.

ते पाहून रामभद्रची बायको फणफणून तिला म्हणाली–"काय ग, तू एवढ्याशा ग्रामाधिकाऱ्याची बायको आणि तू माझ्या समोर खुर्चीवर बसतेस? ऊठ, उभी रहा?"

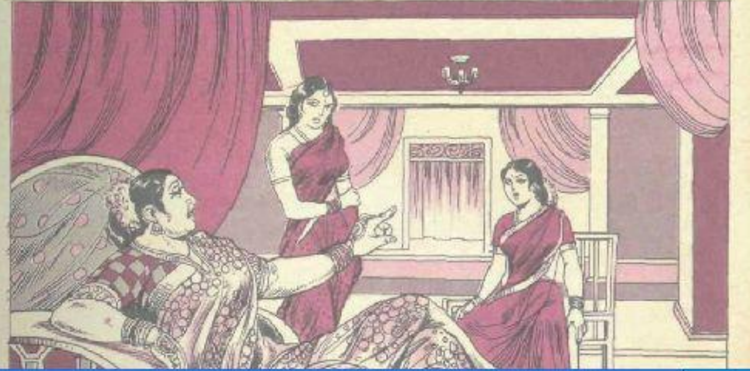
गिरीच्या बायकोला ते नाही आवडले. ती संतापून म्हणाली–"खुर्चीवर बसले, त्यात काय बिघडले ग? तुझ्याहून आम्ही कोणत्या बाबतीत लहान आहो? शिवाय हे आमचे घर आहे?"

"हे घर तुझे असेल. परंतु तुला हे कळायला हवं की माझे पती हे तुझ्या पतीवरचे अधिकारी आहेत!" रामभद्रची बायको दरडावून म्हणाली.

ते ऐकून हरीच्या बायकोला सुद्धा राग आला. म्हणाली–"तुझा नवरा आमच्या पतिराजांचा अधिकारी असेल, परंतु तू आमच्यावरची अधिकारीण आहेस का?"

रामभद्रच्या बायकोला थोबाडीत बसल्यासारखे झाले. परंतु नवरा परत आल्यावर हरी व गिरीच्या बायकोविरुद्ध तिखटमीठ लावून तिने तक्रार केली.

रामभद्रने रागावून हरी व गिरीला त्याबद्दल जाब विचारला. दोघांनी आपापल्या बायकांकडून सर्व वृत्तांत ऐकून

घेतला व म्हणाले–"या बाबतीत आमच्या बायकांची काही चूक दिसत नाही. आपण आमच्यावर अधिकार गाजविणे एक वेळ रास्त होईल, परंतु आपल्या पत्नींनी आमच्या बायकांवर अधिकार गाजविणे आम्हांला मान्य नाही."

ते उत्तर ऐकून रामभद्र चिडून म्हणाला–"माझी बायको तुमच्या बायकांची अधिकारीण नसेलही, परंतु ती माझी अधिकारीण आहे. म्हणून ती सांगेल त्याप्रमाणे मी वागले पाहिजे. मी तुम्हां दोघांना कामावरून कमी करतो."

त्यानंतर हरी व गिरी दोघांनी रामभद्रला अनेक प्रकारे समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु तो ऐकायलाच तयार नव्हता.

रामभद्र निघून गेल्यावर गांवकऱ्यांना वस्तुस्थिती कळली. त्यांनी एका वृद्ध व पोक्त गावकऱ्याला राजाकडे निवेदन करण्यास पाठविले. राजाने हेर पाठवून सर्व गोष्टींची माहिती काढविली. त्याला खरी गोष्ट कळली. त्याने रामभद्रचा त्या महिन्याचा पगार कापला. तो घाबरून खजीनदाराकडे धावला. खजिनदार म्हणाला–"मला या संबंधी काही एक माहीत नाही. महाराजांचा हुकूम आहे. त्याच्याबाहेर मी काहीच करू शकत नाही. आपण महाराजांना समक्ष भेटून विचारावे!"

रामभद्र महाराजांना भेटायला गेला व पगार न मिळाल्याचे निवेदन केले.

राजा म्हणाला–"मला वाटत होतं की तुम्ही माझ्या हुकुमाप्रमाणे काम करीत आहां, परंतु मला नुकतेच कळले की तुम्ही आपल्या पत्नींच्या हुकुमाप्रमाणे राज्याची कामे करीत आहां. तेव्हां तुम्ही आपला पगार आपल्या पत्नींकडूनच घेत जा. मला जास्त काही बोलायचे नाही. तुम्ही जाऊ शकता."

रामभद्रला नोकरीवरून कमी करण्यात आले. हरी व गिरी आपल्या पदावर कायम राहाले.

नकली हार

एका भटांच्या वठारात रामशास्त्री नावाचे एक पंतोजी मुलांना शिकवीत व त्यांच्याकडून शिकवणी, दक्षिणा वगैरे जे काही मिळे त्यावर आपला व कुटुंबाचा उदरनिर्वाह सुखाने चालवीत. त्यांची बायको पार्वतीबाई माहेरी जावेजावे म्हणत राहवले नाही तेव्हां नवऱ्याजवळ ते उद्धडपणे बोलली.

"बरं तर तू जा. मीसुद्धा निघालो तर मुलांचे अभ्यास मागे पडतील. शिवाय एवढा खर्च करणे तरी शक्य आहे का आपल्याला?" रामशास्त्री बायकोला म्हणाले.

"ते खरं आहे हो, परंतु लग्न झाल्यानंतर मी अगदी पहिल्याने माहेरी जाते आहे, तुम्ही एक तरी दागिना माझ्या अंगावर घातला नाहीत, हे पाहून माहेरचे लोक काय म्हणतील? माझी मान खाली नाही का होणार? म्हणून मी निघण्यापूर्वी एक माळ तरी करून द्यावी गडे!" पार्वती आर्जवाच्या स्वरात म्हणाली.

"आपली स्थिती तुला माहीत नाही का? शिकवणीचे पैसे येतात ते आपल्या घरखर्चाला तरी पुरताहेत का? दागदागिने कोठून करू?" नवरा म्हणाला.

"लाकडाच्या पेटीत आमच्या आईच्या चांदीच्या पाटल्या आहेत. तसले दागिने मी नाही कधी घालणार. त्या विकून येतील त्या पैशांचा सोन्याचा हार करून द्या." पार्वती नवऱ्याला म्हणाली.

दुसऱ्याच दिवशी रामशास्त्री शहरातल्या सराफाकडे गेले आणि चांदीच्या गोठपाटल्या विकून त्या पैशात सोन्याचा हार एखादा तो देऊ शकेल का, दुकानदाराला त्यांनी विचारले.

"चांदीच्या गोठपाटल्यांच्या किमतीला खऱ्या सोन्याचा कोणताही दागिना मिळणे

Fullscreen 127 28 / 68

शक्यच नाही हो! पाहिजेतर अलीकडे येऊ लागलेले नकली सोन्याचे हार मिळू शकतील. रंग अगदी खऱ्या सोन्याचाच असतो. रंग फिक्का पडत नाही. तो हार घेतल्यावर काही पैसे रोख परत सुद्धा मिळतील." दुकानदार म्हणाला.

त्याने दाखविलेला हार फारच सुंदर होता. रामशास्त्री तो घेऊन गेले व बायकोला देऊन म्हणाले–"आतां तर तू यावरच भागव. तू पुन्हां माहेरी जाशील तेव्हां काही पैसे जमवून मी खऱ्या सोन्याचा एखादा दागिना करून देईन."

"मी माहेरच्यांना खऱ्या सोन्याचाच आहे, असे सांगेन. तुम्हीसुद्धां सर्वांना तसेच सांगा." पार्वती पतीला म्हणाली.

सासरी गेल्यावर बरेच दिवसांनी पार्वती माहेरी आली म्हणून तिचा भाऊ माधव आणि भावजय रुक्मिणी आनंदाने तिला घ्यायला पुढे आली. रुक्मिणीची नजर नणंदेच्या गळ्यात चमचमणाऱ्या सोन्याच्या माळेवरच होती. "केव्हां करविलीत हो, ही माळ?" म्हणून तिने विचारलेही.

"परवां परवांच हो वहिनी! ह्यांच्याकडे शिकवणीला मुलं येतात ना, शिक्षण पुरं झाल्यावर निरोप घेतांना जमिनदारांच्या मुलाने दिली एक मोठी रक्कम. ह्यांनी ती रक्कम खर्च करून हा हार घेतला हो! मी नकोनको म्हणत होते. तरी निघण्यापूर्वी चार दिवस करवून घातला माझ्या गळ्यात." असे तिखट मीठ लावून पार्वतीने तिच्या माळेची कथा सांगितली.

ती माळ पाहिली त्या घटकेपासून आपल्यालासुद्धा असाच एक हार असावा, असे रुक्मिणीला वाटू लागले. रात्री ती नवऱ्याजवळ हट्ट धरून बसलीच.

माधव तसा जास्त शिकला सवरलेला नव्हता. वाडवडिलोपार्जित जी थोडी शेती भाती होती, ती तो संभाळून होता. स्वतःच शेत नांगरी व पीक काढी. तेवढ्यावर मुलाबाळांना काही कमी पडत नसे. ती गोष्ट तो बायको म्हणाला. परंतु बायको हिरमुसल्यासारखी बसून राहिली.

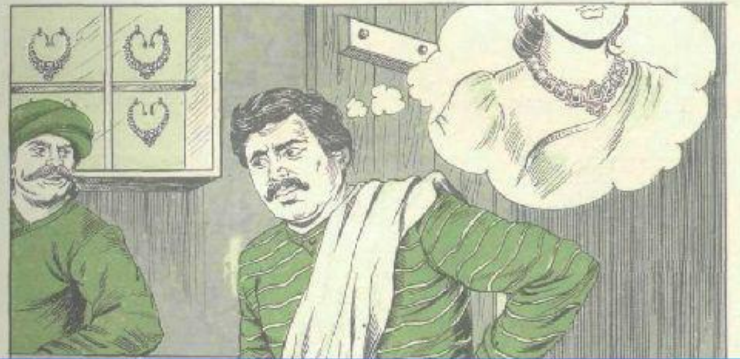
ते पाहून माधव म्हणाला–"बरं तर मी उद्यां जातो शहरात आणि मी धान्य विकलं होतं त्याचे पैसे वसूल करून हार घेऊन येतो."

परंतु शहरात जाऊन पैसे वसूल केल्यावर शेवटी हातात जेवढे पैसे आले तेवढ्यावर सोन्याचा हार काय मिळणार? वर्षभर मेहनत करून विकलेल्या धान्याचे पैसे एका हारात घालवून बसायला त्याचे मन मानेना.

परंतु दुकानदार म्हणाला–"एक नकली सोन्याचा सुंदर हार आहे, खूप स्वस्त, पाहतां का?"

त्याने दाखविलेला हार पाहून माधव चकितच झाला. पार्वतीच्या हारासारखाच हुबेहूब होता तो, एकाच साच्यातून काढल्यासारखा. फरक एवढाच की पार्वतीचा खऱ्या सोन्याचा व हा खोटया सोन्याचा.

परंतु दोन्हीतला फरक कोणाला कळणार? माधवने जास्त विचार न करतां तो हार विकत घेतला.

नवऱ्याने आणलेला हार पाहून रुक्मिणी तो नणदेच्या हारासारखाच हुबेहूब असल्याचे ओळखून खूष झाली. परंतु माधवने लपवा-लपवी न करतां तो खऱ्या सोन्याचा नसून खोटया सोन्याचा असल्याचे सांगून टाकले व म्हणाला–"पुढल्या वर्षी कोणाचं तरी शेत घेऊ खंडावर व पैसे येतील त्यात खऱ्या सोन्याचा हार करू." नणदेच्या तोडीचा आपल्याला हार मिळाला एवढया-वरच रुक्मिणी फुलून गेली होती.

पार्वतीने भावजयीचा हार पाहिला व आपल्या हारासारखाच असल्याचे ओळखून चकित झाली व त्याचबरोबर तो खऱ्या सोन्याचा आहे असे मानून मनातल्या मनात हेवा करू लागली.

दिवसभर दोघी परस्परांकडे पाहून मनातल्या मनात ईर्ष्याग्नीने पेटल्या होत्या. रात्री एकीलाही झोप आली नाही.

दुसऱ्या दिवशी सण होता. रुक्मिणीने मुलांना न्हाऊ घातले आणि नवीन कपडे घालायला दिले आणि स्वतः न्हायला गेली. ती संधी साधून पार्वतीने रुक्मिणीच्या व स्वतःच्या हाराची अदलाबदल केली.

त्याचप्रमाणे पार्वती न्हायला गेली तेव्हां रुक्मिणीने स्वतःच्या व पार्वतीच्या हारांची अदलाबदल केली. प्रत्येकीला परकीचा हार खऱ्या सोन्याचा व स्वतःचा नकली सोन्याचा वाटला. अदलाबदल केल्यावर दोघींना वाटले की आपल्याला खऱ्या सोन्याचा हार मिळाला व दुसरीला नकली सोन्याचा. सण संपला व पार्वती आनंदाने सासरी परतली.

पुढल्या वर्षी सोन्याचा हार करून द्यायला बायकोने आठवण करून दिली नाही, म्हणून माधव आश्चर्य करीत खूष होता. त्याने सुद्धां स्वतः होऊन तिला आठवण करून दिली नाही.

रामशास्त्रीसुद्धा बायकोने आठवण न करून दिल्याबद्दल आश्चर्य करीत होते.

नारद

सप्तर्षी सात प्रकारचे आहेत असे सांगतात. त्यांपैकी एकात नारद हा होता. त्याच्याबरोबर या सप्तर्षीवर्गात संवर्त, मेरुसावर्ण, मार्कंडेय, सांख्य, योगी व दुर्वास हे होते. पुराणात नारदाला देवर्षी म्हणून वर्णिले आहे. तो ब्रह्मदेवाचा मुलगा. दक्षाच्या मुलींपैकी प्रिया नांवाच्या मुलीपासून ब्रह्मदेवाला नारद हा मुलगा झाला, अशी एक कथा आहे. त्याचप्रमाणे तो एक आजन्म ब्रह्मचारी होता, अशीही एक समजूत आहे. परंतु नारदाचे सृंजय नावाच्या एका राजाची मुलगी सुकुमारी हिच्यावर प्रेम होते व त्याने तिच्याशी लग्न केले होते, अशीही एक कथा आहे.

नारद् या शब्दाचा "पाणी देणारा" (मेघ) असा अर्थ आहे. तो एका जागी स्थिर रहात नाही आणि सर्वकाळ रात्रंदिवस संचार करीत असतो. एका जागेची बातमी दुसऱ्या जागी पोचती करतो, महती नावाच्या वीणेवर नित्य गान करीत असतो, तो देवांच्यापैकी एक असूनही त्याचे राक्षसांबरोबरही सलोख्याचे संबंध असतात, दोघांत कलह लावून त्यांत तो आनंद मानतो, इत्यादी गोष्टी नारदाविषयी आपण ऐकतो. कळीचा नारद किंवा कळ लावणारा नारद म्हणून तो प्रसिद्धच आहे. नारदाने जलंधर राक्षसाला पार्वतीची आशा दाखविली. त्यामुळे तिच्याकडे तो आकृष्ट झाला. अशा तऱ्हेने शंकराशी त्याचे भांडण लावून त्यात जलंधरचा जो वध झाला त्याच्या मुळाशी नारदच तर होता. त्याचप्रमाणे नारदाने गरुड आणि कद्रूची मुलं म्हणजे साप, यांच्या मध्ये भांडण लावलं व तो कशी मजा पहात राहिला ही कथाही आहेच. कालिया नागाला कृष्णाच्या विरुद्ध भडकवून कृष्णाकडून

त्याचा वध करविण्याचा घाट नारदानेच रचला होता.

नारदाच्या गायनकले विषयी एक विचित्र कथा सांगतात.

नारद व तुंबरु हे संगीत विद्येत प्रसिद्धच होते, वास्तविक नारद व तुंबरु यांचा प्रत्यक्ष काहीच संबंध नाही. तुंबरु हा एक गंधर्व होता. तो कलावती नावाची वीणा वाजवीत असे.

कौशिक हा स्वर्गात गायन करीत असतां तेथे लक्ष्मी, तिच्या सखी व दासी, नारद आणि तुंबरु आले. लक्ष्मीने तुंबरूच्या गानविद्येत अभिमान असल्यामुळे त्याला कौशिकाबरोबर गाणे म्हणायला सांगितले व त्याला पारितोषिकही दिले. नारदाला तो त्याचा अपमान वाटला.

विष्णू नारदाला प्रोत्साहन देऊन म्हणाला—"तुला गायन विद्येत प्राविण्य संपादन करावयाचे असेल तर मानस सरोवराच्या उत्तरेकडील पर्वतावर गानबंधु नावाचे एक घुबड आहे त्याच्याजवळ तू संगीत शीक." त्याप्रमाणे नारदाने त्या घुबडाजवळ संगीत शिकून तुंबरूशी चढाओढ लावली आणि तीत हारला.

आणखी एकदा हारल्यावर नारदाने विष्णूकडे जाऊन त्याची मान खाली झाल्याची गोष्ट सांगितली.

"तेव्हां मी कृष्णावतारात जन्म घेईन तेव्हां तू माझ्याजवळ संगीत शिकून घे." असे विष्णु म्हणाला.

त्याप्रमाणे नारदाने कृष्णाजवळ संगीत शिकून घेऊन संगीत शास्त्रात पूर्णत्व संपादन केले.

नारदाला पर्वत नावाचा एक भाचा होता व दोघे मिळून त्रिलोकात संचार करीत अशीही एक कथा आहे. परंतु पर्वत नारदाचा भाचा कसा झाला, हे मात्र कोणाला माहीत नाही. पर्वत हे नाव नारदाचेच होते असेही काही लोक सांगतात.

नारद व पर्वत यांच्यामध्ये वास्तविक फरक असा काहीच नव्हता.

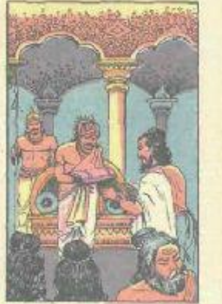

अंबरीष राजा

अंबरीष राजा हा एक थोर विष्णुभक्त होता. त्याच्या भक्तीवर प्रसन्न होऊन विष्णूने त्याला आपले सुदर्शन चक्र देऊ केले. परंतु अंबरीषाला त्याचा उपयोग करण्याची कधीच गरज भासली नाही.

अंबरीष राजाने अनेक अश्वमेध यज्ञ केले. यज्ञ समाप्तीच्या वेळी तो अपार दानधर्म करी.

एकदां अंबरीष राजा निर्जळ एकादशी व्रत केल्यानंतर द्वादशीचे पारणे करण्यासाठी जेवायला बसला.

त्याच वेळी दुर्वास ऋषी आल्याचे कळल्यावरून तो पानावरून उठला आणि दुर्वास ऋषींचे यथोचित स्वागत करून जेवायला येण्याची विनंती केली. स्नानसंध्यादी आटोपून येतो, असे सांगून दुर्वास ऋषी नदीवर गेले.

परंतु बराच वेळ झाला तरी ऋषी परत आले नाहीत. द्वादशीची घटका टळण्याची वेळ झाली. पारणे केले पाहिजेच. परंतु पाहुण्याला सोडून जेवायचे कसे, असा विचार करून फक्त तुळसीचे पान खाऊन राजा पाणी प्याला.

ठीक त्याच वेळी दुर्वास ऋषी आले व संतापून म्हणाले–"मला जेवायला वाढल्याशिवाय तू पारणे करतोस काय ?"

दुर्वास ऋषींनी आपल्या केसांची एक बट उपटून जमिनीवर आपटली. त्या पाठोपाठ एक कृत्या उत्पन्न झाली व ती अंबरीष राजाला खायला धावली.

त्यावेळी अंबरीष राजाला सुदर्शन चक्राचे स्मरण झाले. त्या चक्राने कृत्याचा वध केला.

त्या राक्षसिणीचा वध करून सुदर्शन चक्र दुर्वास ऋषींच्या पाठीस लागले. ते थांबवायला दुर्वास ऋषींची तपःश्चर्या उणी पडली.

दुर्वास ऋषी स्वतःचा बचाव करण्या-साठी अरण्यात जाऊन लपले. सुदर्शन चक्राचा स्पर्श होताच अरण्यात दावानल पेटला. दुर्वास ऋषी समुद्रात दडून बसले. सुदर्शन चक्र समुद्रात शिरताच समुद्र खवळला.

कोठेही रक्षण होत नसलेले ओळखून दुर्वास ऋषी विष्णूकडे धावले व त्याचे पाय धरले. अंबरीष राजाकडेच शरण माग, असा सल्ला देऊन विष्णूने त्याला निरोप दिला.

दुर्वास निरुपाय होऊन अंबरीषाला शरण गेले. तोंपर्यंत सुदर्शन चक्राने त्याला सोडले नाही. एका सज्जनाच्या सौजन्यामुळे एका अहंकारी गर्विष्ठाला चांगलाच धडा मिळाला.

भरत

पुराणांत भरत नावाच्या अनेक व्यक्ती आढळतात. एका भरताला तक्ष व पुष्कळ असे दोन मुलगे होते. त्याने द्विग्विजय करून दोन नगरांची स्थापना केली व आपल्या दोघां मुलांना एकेका नगराचा राजा केले. तक्षाचा मुलगा ज्या नगरीवर राज्य करी तिचे नाव तक्षशिला पडले. ती एक इतिहास प्रसिद्ध नगरी होती. ती नगरी ज्या प्रदेशात होती त्या प्रदेशाला एके काळी गंधर्व देश (कन्दाहार) म्हणत. पुष्कलाची राजधानी पुष्कलावती गंधर्व देशातच होती.

रामायणात दशरथ राजाला कैकेयी-पासून जो मुलगा झाला त्या मुलाचे नावसुद्धा भरतच होते. त्याची कथा रामायणात प्रसिद्धच आहे.

आणखी एक भरत ऋषभ व जयंती यांच्या पोटी जन्मलेल्या पुत्रांपैकी एक होता. त्याच्या भावांची नावे अनुक्रमे कुशावर्त, इलावर्त, भद्रसेन, विदर्भ अशी होती. या भरतामुळेच आपल्या देशाला भारतवर्ष हे नाव प्राप्त झाले. याच्या भावांनी आपल्या देशाच्या निरनिराळ्या प्रांतांत राज्य केले आणि त्या प्रांतांना त्यांचीच नावे प्राप्त झाली असे सांगतात. भरताने राज्य केले त्या प्रदेशाचे नाव अजनाभ असे होते.

या भरताच्या हृदयात फार मोठी भूतदया होती. याने कित्येक वर्षे राज्य करून आपले राज्य आपल्या मुलांना वांटून दिले आणि स्वतः वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला. तो वानप्रस्थाश्रमात तपश्चर्येत लीन झाला. एकदा तो नदीत स्नान करीत असतां एक गाभण असलेली हरणी त्या नदीचे पाणी पिऊ लागली. तेव्हां आकाश एकाएकी ढगाळ झाले, दाट काळोख पडला आणि गडगडाट झाला. ती हरणी घाबरून

गेली व तेथेच व्यायली आणि मरण पावली. त्या असहाय पाडसाला पाहून वृद्ध भरताला कीव आली. तो त्या पाडसाला आपल्या आश्रमात घेऊन आला. त्याने अत्यंत वात्सल्याने त्याची सेवा केली. मरणसमयीं सुद्धा त्याला त्या पाडसाची माया सोडवेना. म्हणून तो हरण होऊन जन्मला असे सांगतात.

या भरताव्यतिरिक्त जडभरत नावाचा आणखी एक भरत होता.

परंतु बालपणी प्रसिद्धीस पात्र झाला तो शकुंतलेचा मुलगा भरत हा होय! मेनका व विश्वामित्र शकुंतलेला अर्भकावस्थेत टाकून गेल्यार तिला शकुंत नावाचे पक्षी खाऊपिऊ घालून वाढवीत असलेले कण्व-ऋषींनी पाहिले व तिला आपल्या आश्रमात नेऊन तिचे नांव शकुंतला असे ठेवले. त्यांनी स्वतःच्या मुलीसारखे तिला वाढविले.

एकदां दुष्यंत नावाचा राजा शिकारीला गेला असता कण्व मुनींच्या आश्रमात आला. तेथे शकुंतलेला पाहून तो तिच्यावर मोहित झाला व त्याने तिच्याशी गंधर्व विवाह केला. पुढे तिच्या सहवासात काही काळ राहून तो निघून गेला. आश्रमातच शकुंतलेच्या पोटी भरत जन्मला आणि हळूहळू वाढू लागला.

असे सांगतात की हा मुलगा लहानपणा-पासूनच सर्व प्राण्यांना धरून बांधून ठेवीत असे. म्हणून सर्व त्याला 'सर्वदमन' म्हणू लागले. त्याने आश्रमातच सर्व शास्त्रांचे अध्ययन केले.

तो मोठा झाल्यावर कण्व मुनींनी शकुंतलेला व तिच्या मुलाला दुष्यंत राजा-कडे पाठविले. परंतु दुष्यंताने तो मुलगा त्याचा असल्याचे मान्य केले नाही. तेव्हां आकाशवाणी झाली–"राजा, हा तुझाच मुलगा आहे, याचे भरणपोषण तूच कर." म्हणून या मुलाला भरत हे नाव प्राप्त झाले.

भरताला तीन बायका होत्या. त्यांना मुले झाली. परंतु मरण पावली. म्हणून त्याने भरद्वाजांना दत्तक म्हणून वाढविले, असे भागवतावरून कळते.

जयपराजय

फार प्राचीन काळी विदर्भ देशावर विजयपाल नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या शौर्य व पराक्रमा-संबंधी कथा आसपासच्या प्रदेशात ऐकायला मिळत. त्याच्या शौर्यासंबंधीचे पोवाडे शाहीर गावोगाव हिंडून म्हणत.

विजयपालला मुलगा नव्हता. जलजादेवी नावाची त्याला एकुलती एक मुलगी होती. तिचे लग्नाचे वय झाले होते. परंतु विजय-पालने तिच्या लग्नासाठी काहीच प्रयत्न केला नव्हता. कारण त्याला वाटे की त्याच्या-सारख्या पराक्रमी वीराच्या मुलीशी लग्न करायला कोणी पराक्रमी वीर नसणारच. जलजाशी विवाह करण्याची इच्छा अनेक राजकुमारांच्या मनात होती. परंतु विजय-पालशी युद्ध करून अपमान सहन करण्या-पेक्षा गप्प राहणेच त्यांना श्रेयस्कर वाटले. परंतु जयपूरचा युवराज मणिभद्र याने जलजाशीच विवाह करण्याचे ठरविले. मणिभद्राचे वडील विजयपालशी युद्ध करून हारले होते. म्हणून मणिभद्राने मनाशी ठरविले होते तो अपमान धुवून काढावयाचे. त्यासाठी त्याने सर्व शस्त्रास्त्रांचा अभ्यास केला शिवाय व्यूहरचना व व्यूहभेद इत्यादींचे शिक्षणही घेतले होते.

मणिभद्राने जेव्हां ससैन्य विदर्भावर स्वारी केली, त्यावेळी विजयपाल अंथ-रुणाला खिळलेला होता. राजवैद्यांनी अनेक प्रकारे औषधोपचार करूनही गुण पडला नाही. त्या आजारात शत्रूने राज्यावर स्वारी केली. त्याचा परिणामही त्याच्या प्रकृतीवर झाला. तरी विजयपाल पलंगावर उठून बसला. प्रधानाने आणि वैद्यांनी राजाचे मन वळविण्याचा खूप प्रयत्न केला. त्यामुळे त्याला फार वाईट वाटले. रात्रं-दिवस त्याला त्या युद्धाची काळजी वाटे.

रणांगणावरच्या बातम्या त्याच्याकडे येत. शत्रूने कोणता व्यूह कसा फोडायचा. नंतर प्रतिव्यूह कसा रचावयाचा, या सर्व गोष्टीची चर्चा अंथरुणावर पडल्या पडल्या तो आपल्या सरदारांशी करीत असे. कधी त्याचा व्यूह शत्रूने फोडल्याचे त्याला कळले की त्याला फार वाईट वाटे.

आणखी काही दिवस असेच गेले. विदर्भ देशाचे सैन्य माघार घेऊ लागले आणि पराभवाची चिन्हे जास्त जास्त स्पष्ट होत चालली. त्याबरोबर राजाची प्रकृती जास्त जास्त बिघडत चालली होती. प्रधानाने विचार केला की राजाला युद्धाच्या खऱ्या बातम्या दिल्याने त्याच्या प्रकृतीवर उलटा परिणाम होण्याची शक्यता आहे. म्हणून तो खोट्या बातम्या देऊ लागला. शेवटी एकदां राजवैद्याने स्पष्ट सांगून टाकले की महाराज फक्त साठ तासांचे पाहुणे आहेत. दोन दिवसांच्या आत विदर्भ देशाचा पूर्ण पराभव होऊन मणिभद्र राजधानीत प्रवेश करणार, हे स्पष्ट दिसत होते. तेव्हां राजाला आधींच मणिभद्र विजयी होत असल्याचे कां सांगू नये? असे प्रधानाला वाटू लागले. त्याच बरोबर महाराजांना दुःखी करणेही प्रधानाला बरे वाटेना.

प्रधानाने शेवटी अगदी खोट्या बातम्या द्यायला सुरवात केली. तो राजाला म्हणाला–"महाराज, आपले सैन्य शत्रूशी निकराची लढाई लढत आहे. आतां शत्रू माघार घेऊ लागला आहे." त्या अशक्त अवस्थेतही राजाच्या चेहऱ्यावर स्मित झळकले.

प्रधान व राजवैद्य दोघांचा अंदाज चुकला. ६० तासांचा अवधी सपला. महाराज आणखी काही दिवस जगणार हे स्पष्ट दिसू लागले व मणिभद्र ससैन्य राजधानीत शिरण्याच्या मार्गावर होता.

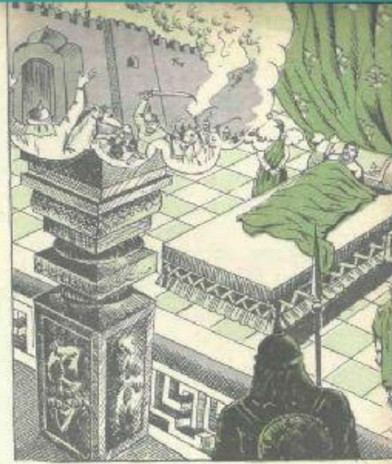
राजाने डोळे उघडून क्षीण स्वरात विचारले–"युद्धाची बातमी काय आहे?"

प्रधान म्हणाला–"महाराज, विजयलक्ष्मी आपल्या गळ्यात जयमाळा घालण्यास तयार उभी आहे. शत्रू आपल्याशी संधी करून घेण्यासाठी केव्हांही दूत पाठविण्याची शक्यता आहे." परंतु प्रधानासमोर मोठा प्रश्न उभा होता. शत्रूसैन्य प्रथम राजधानीत शिरते की राजाचे प्राणोत्क्रमण प्रथम होते. राजाच्या मृत्यूनंतर काय वाटेल ते झाले तरी त्याची फिकीर प्रधानाला नव्हती. परंतु तसे झाले नाही. मणिभद्र ससैन्य राजधानीच्या मुख्य फाटकावर येऊन उभा राहिला. जयघोष ऐकून राजाने प्रधानाला विचारले–"प्रधान! आपला जय झाला का? हा जयघोष कसला?"

"महाराज! आपले सैन्य विजय प्राप्त करून फाटकापर्यंत आले आहे." प्रधानाने अडखळल्याशिवाय उत्तर दिले.

"मला माहीतच होते, आपला पराभव होणे शक्यच नाही!" असे समाधानाने म्हणत राजा डोळे मिटून पडून राहिला.

थोड्याच वेळात मणिभद्राने राजवाडा व अंतःपुर काबीज केले आणि दरबार बोलावून विदर्भ देशाचे प्रधान, मंत्री व सरदार सर्वांना उपस्थित राहण्यास हुकूम पाठविला. प्रधानाला जाणे भाग होते. प्रधान विजयपालाच्या बोटातून राजमुद्रा काढू लागला तेव्हां राजाने विचारले–"हे काय करतां आहां, प्रधान?"

प्रधान शांत स्वरांत म्हणाला–"महाराज! पराभव पावलेल्या शत्रूशी संधीच्या बोलाचाली सुरू आहेत. संधिपत्रावर राजमुद्रा द्यावयाची आहे!"

इतक्यात राजाला वाटू लागले की त्याच्या अंगात नवीन शक्तीचा संचार झाला आहे. तो प्रधानाच्या मदतीने अंथरुणावर उठून बसला आणि म्हणाला–"मी स्वतः दरबारात येणार आहे, सर्व तयारी करावी!"

प्रधान पेंचात पडला, परंतु क्षणभरच. स्वतःला सावरून म्हणाला–"आपली आज्ञा महाराज!" असे सांगून प्रधान घाईघाईने पुढे दरबारात गेला. तेथे मणिभद्र सिंहा-

सनावर बसलेला होता. संधिपत्राच्या अटी लिहिण्याचे काम चालू होते.

प्रधान मणिभद्राला म्हणाला–"महाराज, एक निवेदन आहे." एवढे सांगून त्याने मणिभद्राला वस्तुस्थितीची पूर्ण कल्पना करून दिली व म्हणाला–"महाराज! आमचे प्रभू फारतर दोन घटकांचेच पाहुणे आहेत. आपण वस्तुस्थिती त्यांच्यापासून लपवू शकलांत तर मी व विदर्भाचे सर्व सैन्य सर्वदा आपले ऋणी राहील."

मणिभद्र प्रथम रागवल्यासारखा झाला. परंतु तरुण असल्या कारणाने परिस्थिती ओळखून प्रधान म्हणाला ते त्याने मान्य केले.

त्याच वेळी सेवकांच्या खांद्यावर हात ठेवून महाराज विजयपालाने दरबारात प्रवेश केला आणि सिंहासनावर जाऊन बसला. बाजूला त्याने मणिभद्राला हात जोडून उभा असलेला पाहिले.

विजयपाल म्हणाला–"बेटा, तू एक शूर योद्धा आहेस. तू व्यूहरचनेत निष्णात आहेस. मी पलंगावर पडल्या पडल्याच प्रतिव्यूह रचवून तुझा पराभव केला. नाही तर तूच जिंकला असतास. माझ्या हाती तुझा पराभव होण्यात तू अपमान मानण्याचे मुळीच कारण नाही. मी तुझ्याशी तुझा मान राहील असाच संधी करणार आहे. मी आपल्या मुलीचा हात तुझ्या हातात देतो. तू हारला असलास तरी हे सर्व राज्य तुझेच आहे."

मणिभद्र ते ऐकून चकित झाला. त्याच वेळी जलजाने दरबारात प्रवेश केला. म्हणून त्याच्या तोंडातून विरोधसूचक एकही शब्द उमटला नाही. यथासमयी दोघांचा विवाह थाटामाटाने पार पडला.

काही दिवसांनी त्यांना एक मुलगा झाला. वृद्ध राजा नातवाला मांडीवर घेऊन आनंदाने खेळवीत तासन्तास बसे. सर्वात आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्याला आपल्या पराभवाची गोष्ट शेवटपर्यंत कळालीच नाही.

परोपकारी

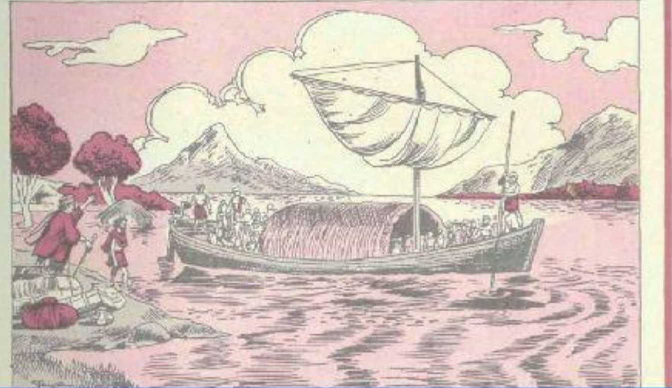
कित्येक वर्षांपूर्वी शिवपुरीला मोठा पूर आला होता. सर्व गावकरी शिवपुरी रिकामी करून सुरक्षित जागी जाण्याच्या फिकीरीत होते. त्यांना सुरक्षित प्रदेशात जावयाचे झाले तर नावेत बसूनच जाता येणे शक्य होते. तेथे एकच एक नाव होती. सर्व नावेत जाऊन बसले. परंतु गावातला सर्वांत श्रीमंत व चिक्कू म्हणून प्रसिद्ध रामगुप्त आणि एक भिकारी तेवढे उरले. रामगुप्त आणि तो भिकारी अगदी शेवटी नावेत बसायला धावले.

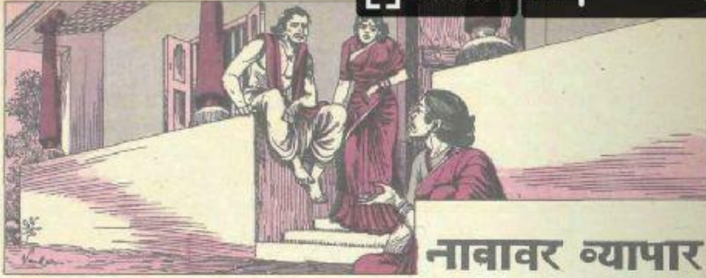
परंतु नाववाला नावेत बसले त्यांना म्हणाला–"आतां नावेत फक्त एका पुरतीच जागा आहे. दुसरा बसला तर नाव बुडून जाण्याची भीती आहे. म्हणून तुम्हीच ठरवा या दोघांपैकी कोणाला घ्यायचे?"

"हा चिक्कू माणूस कधी कोणाला मदत करीत नाही. या चिक्कू श्रीमंताला राहू द्या. भिकाऱ्याला घ्या चढवून." गावकरी म्हणाले.

"मी गावातला सर्वात जास्त श्रीमंत आहे. या भिकाऱ्याहून मी जास्त उपयोगी आहे की नाही?" श्रीमंत माणसाने विचारले.

"ते बरोबर आहे हो! परंतु या भिकाऱ्याला काही देऊन, आम्हाला थोडे का होईना पुण्य मिळवायला हा संधी देतो. तुम्ही आज पर्यंत कधी कोणावर उपकार केला असला तर सांगा!" गावकरी म्हणाले.

नावावर व्यापार

कोंडदेव एका सामान्य कुटुंबातला माणूस होता. त्याला कोणतीही नोकरीसुद्धा मिळाली नाही. जी थोडी प्राप्ती होई ती त्याच्या कुटुंबाला पुरेशी होत नसे. म्हणून त्याची बायको त्याला काहीतरी व्यापार करायला सांगू लागली. परंतु व्यापार करायचा झाला तर भांडवल पाहिजे. त्यांच्याजवळ फक्त दोनशे रुपये होते.

कोंडदेव विचार करू लागला की एवढ्याशा भांडवलावर कोणता व्यापार करतां येईल? एके दिवशी दुपारी एक वयस्कर बाई त्यांच्याकडे आली आणि तिने प्यायला पाणी मागितले. कोंडदेवाच्या बायकोने गूळपाणी आणून दिले. पाणी प्याल्यावर त्या बाईला थोडे हलके वाटले. तिने विचारले–"मला तुमच्या घरी मदतीला ठेवून घेतां का? मी सगळी कामे करीन." तिचे नाव सावित्रीबाई होते.

कोंडदेव सावित्रीबाईला म्हणाला– "ताई! आम्ही स्वतःच कसाबसा संसाराचा गाडा चालवीत आहो. तुम्हांला कोणते काम देऊ आणि काय खायला घालू? काही व्यापार करावा म्हटलं तर भांडवल कोठून आणणार? शिवाय आम्ही फक्त नवरा-बायकोच आहो. आमच्या मदतीला आणखी कोणाची गरजच काय?"

"माझ्या करितां तुम्ही काही निराळा खर्च करण्याची गरजच नाही. तुम्ही जी मीठभाकर खातां त्यातलीच मला थोडी वाढा. मला खीरबासुंदीची गरज नाही. तुम्हांला थोडे फार भांडवल मी पुरवीन, तेवढीच माझी मदत" सावित्रीबाई म्हणाल्या.

"कोणता व्यापार करावा म्हणतां?" कोंडदेवाने विचारले.

"आंब्याचा मोसम आहे ना हल्ली? मला सर्व प्रकारची लोणची घालता येतात. आंब्याची लोणची घालायला तेवढा वेळही लागत नाही." सावित्रीबाई म्हणाल्या.

कोंडदेवाला ती सूचना आवडली. तो सावित्रीबाईंच्या सूचनेप्रमाणे लोणच्याला लागणारी सर्व सामुग्री घेऊन आला. सावित्रीबाईंनी लोणची घातली.

कोंडदेवाने लोणच्याच्या बाटल्या भरल्या आणि एका हातगाडीत घालून "सावित्रीबाईंची लोणची!", "सावित्रीबाईंची लोणची!" म्हणून ओरडत गावातल्या रस्त्या गल्लयांतून हिंडू लागला. लौकरच सर्व बाटल्या विकल्या गेल्या. कारण लोणची खरोखरच गिन्हाईकांना आवडली होती. गिन्हाइकांनीच आपल्या शेजारपाजारच्या लोकांना लोणच्यांचे वर्णन करून प्रचार केला होता.

आंब्यांचा मोसम होता, तोपर्यंत सावित्रीबाईंनी रात्रंदिवस मेहनत करून लोणची घातली. खूप विक्री झाली आणि कोंडदेवाला खूप नफा झाला.

आंब्यांचा मोसम संपला म्हणून सावित्रीबाई स्वस्थ बसल्या नाहीत. त्यांनी एका मागून एक लिंबाची व आवळ्यांची लोणची व मुरावळे करायला सुरवात केली. "सावित्रीबाईंची लोणची" असे म्हणत कोंडदेवाने गांवभर हिंडून लोणची विकली.

एका वर्षभरात कोंडदेवाचा लोणच्यांचा धंदा खूप वाढला. नंतर त्याने लोणच्यांचे दुकान काढले. दुकान भरून लोणच्यांच्या

बाटल्या व बरण्या भरुन ठेवल्या. सर्व बाटल्यावर "सावित्रीबाईंची लोणची" अशी लेबले लावण्यात आली. लोणच्यांना गिऱ्हाइकेसुद्धा खूप येऊ लागली. सावित्री-बाईंचे नाव सर्वांच्या तोंडावर राहू लागले.

सावित्रीबाईंच्या नावाचाच गजर चहूकडे होत असलेला पाहून कोंडदेवाच्या बायकोला तो सहन होईनासा झाला. ती नवऱ्याला म्हणाली–"व्यापार तुम्ही करतां, मेहनत तुमची आणि मध्येच ही सावित्रीबाई कशाला? तुम्ही "कोडदेवांची लोणची" म्हणून कां नाही विकत?"

कोंडदेव बायको म्हणाली त्याच्या विरुद्ध काही बोलू शकला नाही. त्याने आपल्या दुकानातल्या सर्व बाटल्यांवरची लेबले काढून टाकून "कोंडदेवांची लोणची" नावाची लेबलें लावली. परंतु ते नाव पाहूल्यावर कोणी लोणची घ्यायला येईना आणि लोणच्यांचा व्यापार एकदम बंदच झाला. जे लोक 'सावित्रीबाईंची लोणची' घ्यायला येत ते 'कोंडदेवांची लोणची' सांगितले की लोणची तीच आहेत, फक्त नाव बदलले आहे. परंतु काही उपयोग झाला नाही.

कोंडदेवाला लौकरच कळले की बाय-कोच्या सांगण्याप्रमाणे वागून आपण घोडचूक केली त्याने पुन्हा बाटल्यांवर व बरण्यांवर 'सावित्रीबाईंची लोणची' ही लेबले चिकटविली. थोड्याच दिवसात त्याला व्यापारात पुन्हा चांगली बरकत होऊ लागली.

व्यापार दिवसे दिवस वाढतच गेला. दोनएक वर्षातच सावित्रीबाईंनी इहलोकाची यात्रा संपविली. कोंडदेवाला वाटू लागले की त्याचा व्यापार बसणार. परंतु त्याच्या बायकोने त्याला समजावून सांगितले की सावित्रीबाई गेल्या तर काय झाले, तिने त्यांच्याकडून लोणची कशी घालायची हे चांगले शिकून घेतले आहे.

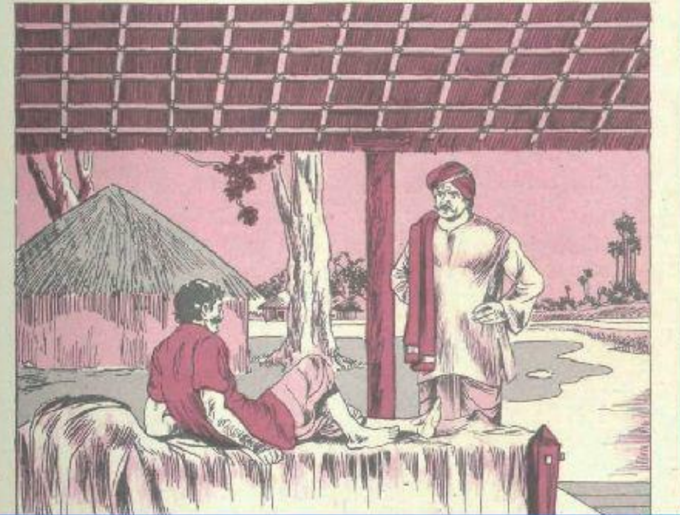
बायकोचे म्हणणे खरे ठरले. सावित्री बाई निवर्तल्या परंतु 'सावित्रीबाईचे नाव' चालू राहाले.

भुकेचे औषध

गंगाराम हा रंगरावांचा एक विश्वासपात्र नोकर होता. तो त्यांच्या घरातली सर्व कामे करी, परंतु त्याला भूक आवरत नसे. किती खायला वाढले तरी त्याचे पोट भरत नसे. म्हणून तो रंगारावांच्या घरातच नाही, तर त्याला जो कोणी खायला घाली त्यांच्या घरची कामे करायला सुद्धा जाऊ लागला. ही गोष्ट रंगारावांना आवडली नाही. त्यांना वाटले की याची भूक भागायचा काही तरी उपाय केला पाहिजे, म्हणजे हा इतर लोकांच्या घरी धावणार नाही. म्हणून रंगरावांनी एका साधूला विचारून भूक आवरायला काही तरी औषध आणले. ते चूर्ण रंगराव गंगारामाला दररोज प्यायला देऊ लागले.

त्या दिवसापासून गंगारामाची भूक कमी होऊ लागली. त्याने इतर लोकांकडे जायचे बंद केले. भूकच लागत नव्हती, मग काम तरी कशाला करायचे, म्हणून तो कामसुद्धा करीनासा झाला. म्हणून रंगरावांना भूक वाढवायला साधूकडून औषध मागून आणावे लागले.

आजाराचे गुपित

राजशेखर एका सुखवस्तु कुटुंबातच जन्मला होता. परंतु दुर्दैवाने त्याचे आईवडील लौकर वारले व त्यांच्या पाठोपाठ त्यांच्या घरची सर्व इस्टेटही तो घालवून बसला. म्हणून तो तक्षशिला येथे विद्याभ्यासासाठी गेला: एका सुप्रसिद्ध आचार्यांकडे त्याने वैद्यकीचा अभ्यास केला आणि 'रुद्रपूर नावाच्या गावी येऊन त्याने वैद्यकी सुरू केली. लौकरच तो एक उत्तम वैद्य म्हणून प्रसिद्ध झाला. रामशर्मा नामक एक तरुण वैद्यकी शिकण्यासाठी त्याच्याकडे येऊन राहू लागला.

एके दिवशी गुणशेखर नावाचा एक माणूस आपल्या मोहिनी नावाच्या मुलीला राजशेखरकडे घेऊन आला. मुलीला काय आजार आहे, तपासून सांगायला त्याने राजशेखरला विनंती केली. मोहिनी दिसायला सुंदर होती. गुणशेखर तिचे लग्न करून देण्याच्या विचारात होता. परंतु त्याच वेळी मुलीच्या पायावर पांढरे डाग दिसू लागले. म्हणून तो राजशेखरकडे धावला.

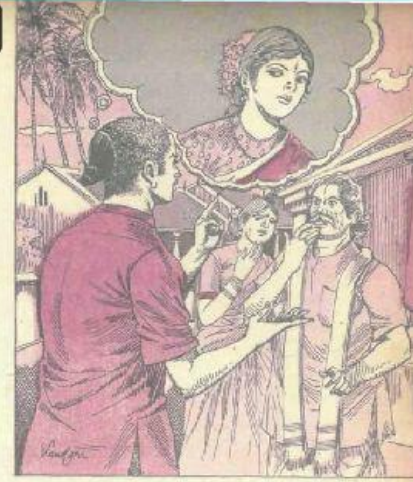
राजशेखरने मुलीच्या पायावरचे डाग पाहिले व म्हणाला–"मुलीला पांढरे कोड झाले आहे. परंतु नुकतीच सुरवात झाली आहे." ते कळल्यावर गुणशेखर काळजीत पडला की मुलीला कोड असलेले लोकांना कळले तर मुलीशी लग्नाला कोणी तरुण तयार होणार नाही.

राजशेखरने गुणशेखरला धीर दिला. म्हणाला–"तुम्ही घाबरण्याचे मुळीच कारण नाही. या आजाराचे गुपित आपल्या दोघां व्यतिरिक्त तिसऱ्याला कळणार नाही. खुद्द मोहिनीलासुद्धा कळतां कामा नये की तिला अंगावर कोड निघाले आहे. दोन वर्षे औषध घेत राहिली तर सर्व कोड नाहीसे होईल. त्यानंतर निश्चित होऊन मुलीचे लग्न करून देता येईल."

राजशेखर मोहिनीला जे औषध देई ते निराळे एका पेटीत कुलूप लावून ठेवी? मोहिनीचा आजार काय व इलाज काय याचे गुपित त्याने कोणालाही कळू दिले नाही. लिहून त्या पेटीत ठेवून दिले. मोहिनीचे डाग हळूहळू नाहीसे होऊ लागले. तिच्या आजाराचे गुपित फक्त राजशेखरला व गुणशेखरलाच माहीत होते.

राजशेखरचा शिष्य रामशर्मा याला कळेना की मोहिनी इतके दिवस कोणत्या आजाराचे औषध घेत आहे. तिच्या रूपावर तो इतका भाळला होता की त्याने आपल्या मनात तिच्याशीच लग्न करायचे ठरवून टाकले होते. म्हणून तिच्या आजाराचे गुपित जाणून घ्यायचे औत्सुक्य त्याच्या मनात वाढत होते. परंतु उघड काही बोलणे त्याला शक्य नव्हते. कारण गुणशेखरला समाजात चांगलाच मान होता. त्याची बरोबरी करणे त्याला शक्यच नव्हते. परंतु काही युक्ती करून गुणशेखरच्या समाजातील प्रतिष्ठेला थोडा कलंक लावता आला तर मोहिनीला आपली करून घेता येईल, असे मात्र त्याला वाटले.

परंतु रामशर्मा विचार करीतच राहिला आणि मोहिनीचे लग्न एका कुलीन मुलाशी

ठरले व मुहूर्तही ठरला. इकडे रामशर्माला मोहिनीच्या आजारास गुपितही कळलेच. एकदा राजशेखर घाईघाईत कोणत्यातरी रोग्याला औषध द्यायच्या गर्दीत मोहिनीच्या औषधाच्या पेटीला कुलूप लावायचे विसरून गेला. रामशर्मा टपूनच बसला होता. त्याने पेटी उघडून औषधे पाहिली व ती कोडावरची औषधे असल्याची त्याची खात्री झाली. रोगाचे नावही त्याला कळले. मोहिनी आतां दुसऱ्याची होणार या विचाराने त्याच्या मनातला ईर्ष्याग्नी पेटला. म्हणून ठरलेले लग्न मोडून मोहिनीला आयुष्यभर कुंवारीच राहू द्यायचे त्याने ठरविले. त्याने गावभर मोहिनीच्या आजाराचे गुपित सांगून टाकले.

रामशर्मा राजशेखरचा शिष्यच होता. त्याच्यापासूनही आजाराचे गुपित लपवून ठेवले गेले होते. म्हणून तो म्हणाला ते सर्वांना खरे वाटले.

म्हणून मोहिनीचे लग्न मोडले. गुणशेखरला संशय आला की राजशेखरनेच आपल्या शिष्याला मुलीच्या आजाराचे गुपित सांगितले असावे. म्हणून त्याने राजशेखरला भेटून त्याच्या या दुष्टपणाबद्दल त्याला दोष दिला.

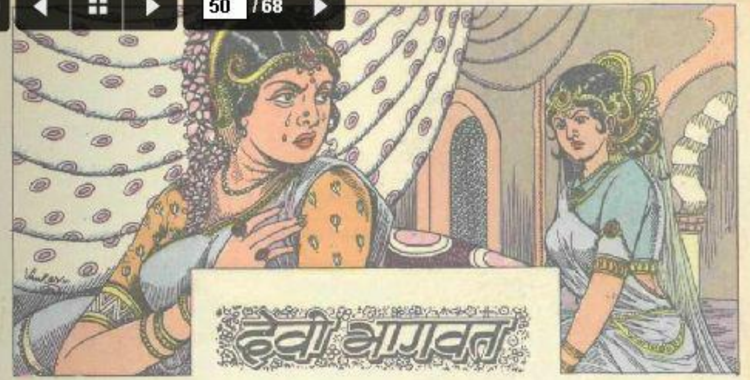
राजशेखर शपथ घेऊन म्हणाला–"अहो, मी तुमच्या मुलीच्या आजाराचे गुपित आजपर्यंत कोणाला सांगितले नाही. परंतु माझ्याच चुकीमुळे माझ्या शिष्याला ते कळले. त्याबद्दलही मीच स्वतःला जबाबदार मानतो. आपण कृपा करून त्याच्या विरुद्ध फिर्याद करावी की त्याने खोटा प्रचार करून आपल्या मुलीचे लग्न मोडले. मी आपल्या बाजूने साक्ष द्यायला तयार आहे."

गुणशेखरने राजशेखरच्या सल्ल्याप्रमाणे रामशर्माच्या विरुद्ध मानहानीची फिर्याद आले. त्यावेळी राजशेखर आपल्या जबानीत म्हणाला–"मोहिनीला कोड आतां उरलेले नाही. रामशर्माने ही गोष्ट माहीत नसता लोकांना सांगितले की तिला कोड आहे. लोकांना अर्थातच ती गोष्ट खरी वाटली. म्हणून जे लग्न मोडले आहे, ते मोडण्याचे मुळात कारणच नव्हते. वराच्या स्थानी मी असतो तर मी मोहिनीशी लग्नाला तयार झालो असतो.

त्यानंतर रामशर्माला गावात तोंड दाखविणे अशक्य झाले आणि तो गाव सोडून निघून गेला.

नंतर गुणशेखरने मोडलेले लग्न पुन्हा जुळविण्याचा प्रयत्न करण्याचा विचारच केला नाही. तिला त्या भयंकर आजारातून मुक्त करणाऱ्या राजशेखरसारख्या तरुण वैद्याशीच त्याने तिचे लग्न करून दिले. राजशेखरने तोपर्यंत लग्न केले नव्हते. म्हणून तो विवाह करून देणे गुणशेखरला शक्य झाले.

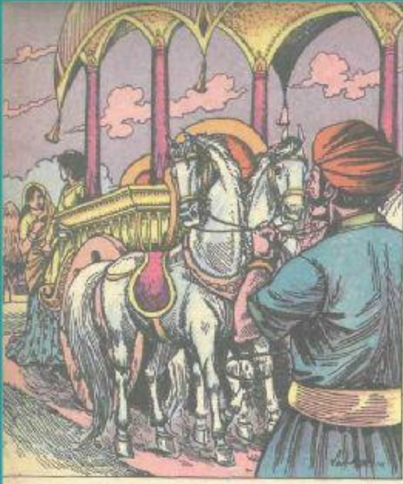

देवी भागवत

सुदर्शनशीच लग्न करण्याचा हट्ट शशिकलेने सोडावा असा सल्ला तिच्या आईने दिला. शशिकला म्हणाली–"आई, सुदर्शन रानावनात हिंडो किंवा सिंहासनाधीश असो; नवनिधी त्याच्याकडे नसतील. परंतु प्रेमाच्या समोर नवनिधींचे मोल काय? माझ्या मनांत सुदर्शनशिवाय इतर कोणाचा विचार सुद्धा येत नाही. कपाळावर जे लिहिलेले असते ते ब्रह्मदेवदेखील पुसून टाकणे शक्य नाही. "विधिलिखित ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः?" निस्वार्थ बुद्धीने पतीची सेवा करणाऱ्या साध्वीला स्वर्ग प्राप्त होते. माझ्या भवितव्याचा निर्णय स्वतः जगदंबेने घेतला आहे. मी सुदर्शनशीच विवाह करणार!"

शशिकलेचे ते उत्तर तिच्या आईने पतीला कळविले.

स्वयंवराची वेळ जवळ येऊन ठेपली; परंतु सुदर्शन आला नाही. शशिकला आपल्या एका हितचिंतक ब्राह्मणाला गुप्तपणे बोलावून घेऊन म्हणाली–"गुरुवर्य! वडिलांना कळू न देता तुम्ही भरद्वाज आश्रमात जावे व सुदर्शनला भेटून माझ्या वतीने निवेदन करावे की महादेवीने स्वतः सुदर्शनशी विवाह करण्याचा आदेश दिला आहे. स्वयंवरासाठी सर्व देशांचे राजे व राजकुमार आले आहेत. परंतु माझे मन तर आपणच हिरावून घेतले आहे. आपल्याशी विवाह करणे शक्य झाले नाही तर मी अग्निप्रवेश करून आपले नाव घेत प्राण-

त्याग करीन. देवीच्या अनुग्रहाने आपल्याला सर्व सुख प्राप्त होईल. जगन्मातेवर भरंवसा ठेऊन आपण माझे पाणिग्रहण करावे."

ब्राह्मणाला निरोपाबरोबर दक्षिणा देऊन शशिकलेने त्याला भरद्वाज मुनींच्या आश्रमाकडे पाठविले. त्या ब्राह्मणाने सुदर्शनला भेटून शशिकलेचा निरोप सांगितला. सुदर्शन लगेच स्वयंवराला निघाला.

ते कळल्यावर त्याची आई मनोरमा घाबरली. ती अत्यंत दु:खी मनाने म्हणाली–"इतके मोठे राजे व राजकुमार जेथे एकत्र झाले आहेत तेथे तू एकटा जाऊ नकोस. युधाजित तर तुझा जीव घ्यायला टपून बसलेला आहे. म्हणून मी सांगते ते ऐक."

सुदर्शन तिची समजूत घालीत म्हणाला–"आई, मी देवीच्या आज्ञेचे पालन करीत आहे. तू क्षत्रिय नारी आहेस, भिऊन कसे चालेल? जे व्हायचे असेल त्याला हसत हसत तोंड द्यायलाच हवे!" या शब्दात आईला धीर देऊन तो निषाद राजाकडून मिळालेल्या रथात बसून निघाला.

मनोरमा मुलाला आशीर्वाद देऊन म्हणाली–"बाळा! मी तुला सोडून एक क्षणभरही राहू शकणार नाही. मलासुद्धा बरोबर घेऊन चल."

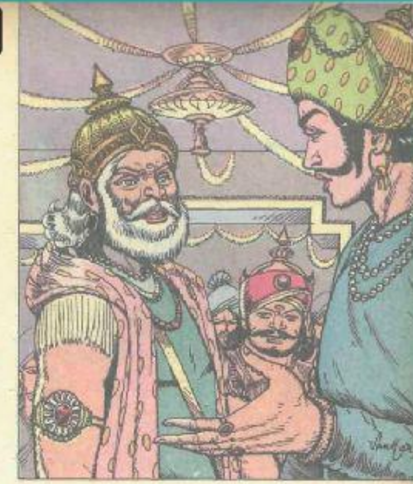
सुदर्शनने आईला व तिच्या सेवेला सैरंध्री दासीला रथात बसवून घतले आणि काशीला आला. राजा सुबाहू त्याला सामोरा आला आणि त्याने सुदर्शनच्या उतरण्यासाठी सुरक्षित जागी व्यवस्था केली. सेवेला दासदासी नेमले.

युधाजित आपल्या नातवाला घेऊन स्वयंवरासाठी त्या पूर्वीच येऊन दाखल झाला होता. इतर राजे व राजकुमार त्याला येऊन भेटले व सुदर्शन आल्याबद्दल आश्चर्य व्यक्त करीत म्हणाले–"इतक्या सर्व राजे रजवाड्यांच्या गर्दीत सुदर्शनही स्वयंवराला आला आहे? त्याला स्वप्न पडले असावे की राजकन्या सर्व थोर राजे रजवाड्यांना सोडून त्यालाच वरमाळा घालायला येते आहे!"

ते ऐकून युधाजित म्हणाला–"तुम्ही सर्व पहात रहा. मी या सुदर्शनचा सर्वांसमक्ष वध करतो."

तेव्हां केरळचा राजा युधाजितला म्हणाला–"हे पहा, हे स्वयंवर आहे. वधूला जो पसंत असेल त्यालाच ती वरमाळा घालणार! शिवाय आपण अन्यायाने सुदर्शनचे सिंहासन बळकावून आपल्या नातवाला त्यावर बसविले आहे. तरी कदाचित आपल्या नातवालाच राजकन्या पसंत करील. कदाचित सुदर्शन युद्धात आपला पराभव करील. काय वाटेल ते होवो, शेवटी 'यतोधमस्ततो जय:' शेवटी धर्माचाच सत्याचाच जय होईल. आपण अन्याय करण्याचे मनाशी ठरविले आहे. राजकन्या शेवटी एकाचीच निवड करणार. इतरांनी त्याबद्दल राग किंवा ईर्ष्या करण्याचे कारणच काय?"

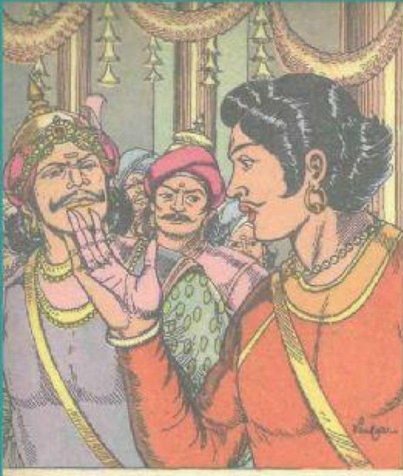
ते ऐकून युधाजित म्हणाला–"तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे हे स्वच्छेने होणारे म्हणजे 'स्वयंवर' आहे. आम्हांला आनंदच होईल, राजकन्येने हजर असलेल्या राजांपैकी किंवा राजकुमारांपैकी कोणालाही माळा घालावी. परंतु राजकन्येने एखाद्या अनाथ माणसाला वरमाळा घातली तर आम्ही सर्वांनी ते निमूटपणे पहात राहायचे काय? ब्राह्मणांची शक्ती वेदविद्या आहे, तर क्षत्रियांची

धनुर्विद्या. क्षत्रिय आपल्या पराक्रमाने आपली वधू प्राप्त करतो. ही वधू पराक्रमी शूर पुरुषाची दौलत आहे!"

त्यानंतर या गोष्टीवर राजकुमारात परस्पर पुष्कळ बाचाबाची झाली. शेवटी सर्वांनी सुबाहूला बोलाविले. सुबाहूने सर्वांचे म्हणणे शांतपणे ऐकून घेतले व म्हणाला–"सन्माननीय राजपुरुष हो! माझ्या मुलीने मनाने सुदर्शनला वरले आहे. म्हणून जे व्हायचे असेल तेच होईल. तेव्हां हा वादविवाद फुकट आहे!"

सुबाहूचे मत सर्वांना कळले. म्हणून सर्व राजांनी सुदर्शनलाच बोलाविले व म्हणाले–"हे पहा, सुदर्शन! तू एकटा

आला आहेस. दुसरे सर्व राज व राजकुमार ससैन्य शशिकलेशी विवाह करण्याचे मनाशी ठरवून आले आहेत. ते गरज पडल्यास युद्ध करून तिचे पाणिग्रहण करणार आहेत. तुझा धाकटा भाऊ शत्रुजित शूर व पराक्रमी आहे. योग्य आणि रूपवानही आहे. त्याच्या मदतीला तुझा वध करण्याची प्रतिज्ञा करून त्याचे आजोबा युधाजित आले आहेत. तू या स्वयंवराला हजर राहण्याचे ठरवून मोठी चूक केली आहेस. तुला स्वयंवराचे निमंत्रण तरी कोणी दिले आहे का? ते काही असो, आम्ही तुला सावध करीत आहो! त्या ऊपर तुझी मर्जी!"

"नृपवृंद हो! तुम्ही माझ्यावर जी एवढी कृपा केलीत त्याबद्दल मी तुमचा ऋणी आहे. परंतु मी इतका दूर आलोच आहे, तर भिऊन कसे चालेल? सर्व जबाबदारी मला इकडे पाठविण्याची प्रेरणा करणाऱ्या महादेवीची आहे. ती मला या सर्व शत्रूंच्या समोर बळी म्हणून टाकून देऊन स्वस्थ बसेल का? मला स्वत:चा असा कोणी शत्रू नाही की मित्र नाही. मला सर्वत्र महादेवीच दिसते. तिच्या आज्ञेप्रमाणे मी या स्वयंवराला आलो आहे. याबद्दल कोणाला राग आला असेल तर त्याला देवी जाब विचारील. तुम्ही म्हणालात, मी एकटा आहे, माझ्या जवळ सैन्य नाही; मला सैन्याची गरजच वाटत नाही. जी महादेवी दुर्बलांना बल देते व संपत्ती देते ती माझ्या पाठीशी उभी आहे. म्हणून मला इतर शक्तीची गरज नाही व कोणाला भिण्याचे कारणही नाही. महादेवीचा ज्याच्यावर अनुग्रह होतो तोच बलवान होतो. देवीचा अनुग्रह नसेल तर प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवसुद्धा दुर्बल ठरतो. माझा जय होवो, किंवा पराजय होवो, तो जगदंबेचा आहे, माझा नाही! म्हणून आपण सर्वांनी माझी चिंता करण्याचे कारण नाही."

ते ऐकून काही राजकुमार खूष झाले व म्हणाले–"मित्रा! तू म्हणालास ते सर्व खरे आहे. तू पुण्यवान आहेस! परंतु युधाजित तुझा वध करण्याची प्रतिज्ञा करून आला आहे, ही गोष्ट विसरू नकोस!"

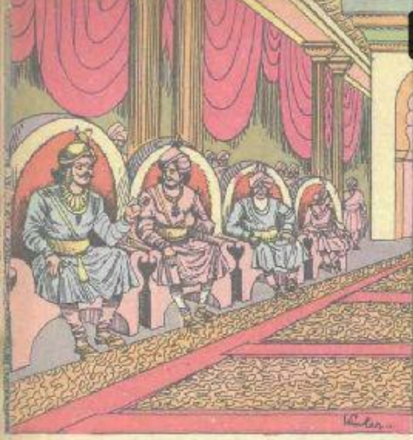
तेव्हां सुदर्शन म्हणाला–"नृपवृंद हो! तुम्हां सर्वांची माझ्यावर अपार कृपा आहे. म्हणूनच तुम्ही सर्व माझे हिताचे काय ते सांगण्यासाठी आलात. परंतु विधात्याच्या या सृष्टीत मृत्यू हा कोणाच्या म्हणण्याप्रमाणे वागत नसतो. प्रत्येक प्राणी आपापल्या कर्माप्रमाणे फळ प्राप्त करतो. कोणाला स्वत:ची अशी स्वेच्छा नसतेच. काल व कर्म हेच सर्व बाबतीत निर्णायक असतात. वेळ आल्याशिवाय कोणी कोणाचा वध करू शकत नाही. स्वत: यमदेखील निमित्तमात्र असतो. माझ्या पित्याचा वध करणारा सिंह आणि माझ्या आजोबांचा वध करणारे युधाजित हेदेखील निमित्तमात्र आहेत. मृत्यू व्हायचाच असेल तर तो कोणी थांबवू शकत नाही. मानव स्वत:चे किंवा इतराचे रक्षण म्हणून काय करतो? ईश्वराची कृपा असेल तर मनुष्य एक हजार वर्षे जिवंत राहील. मी देवावर भरवसा ठेवून येथे आलो आहे. माझ्या

होय! किंबहुना, माझा कोणी शत्रू असेल तर तोदेखील ईश्वरच आहे!"

ते ऐकून सर्व सुदर्शनच्या तत्वज्ञानाची स्तुती करीत निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशी स्वयंवराचा मुहूर्त होता. सुबाहूचे निमंत्रण ज्यांना ज्यांना मिळाले होते ते सर्व स्वयंवराच्या मांडवात उपस्थित होते व शशिकलेची वाट पहात होते. शशिकला कोणाला वरण करील, हाच विचार प्रत्येकाच्या मनःत होता. काही जण निश्चयपूर्वक सांगत होते की ती सुदर्शनला सोडून इतर कोणाला वरमाळा घालणार नाही. काही जण, तसे

मंगलवाद्ये वाजू लागली. शशिकला स्नान करून वधूसाठी ठरलेली वस्त्राभूषणे धारण करून व हातात वरमाळा घेऊन आपल्या सखींबरोबर मांडवात आली. परंतु ती एकां खांबाजवळ काहीतरी विचार करीत उभी राहिली.

राजा सुबाहूने जवळ जाऊन तिला स्मित वदनाने विचारले–"मुली! आज तुझे पाणिग्रहण करण्यासाठी मोठमोठे रूपवान व पराक्रमी राजकुमार या मांडवात हजर आहेत. तुला त्यांच्यापैकी जो पसंत असेल त्याला पुष्पमाला घाल!"

शशिकला म्हणाली–"बाबा! हे सर्व एकाहून एक कामुक, उन्मत्त, दुष्ट व

कोणाचे तोंडही पाहू नये. वरमाला हातात घेऊन अनेक पुरुषांसमोर जाणारी स्त्री वारांगनाच नाही का? मी वारांगना आहे का, या सर्वांसमोर जायला? मी सुदर्शनची पत्नी आहे, त्यांनाच मी मनाने वरले आहे. इतर कोणाला पाहण्याची मला गरजच काय? मी स्वतःचा अपमान करून कां घेऊ? जग पालटले तरी मी इतर कोणाकडे पाहणार नाही व कोणाला वरमाला घालणार नाही. तेव्हां आपण आज किंवा उद्यां माझे सुदर्शनशी लग्न लावून द्यावे!"

शशिकला म्हणाली ते ऐकून सुबाहू संकटात पडला. स्वयंवरासाठी आलेले राजकुमार शूर व पराक्रमी होते. त्यांची संख्यासुद्धा थोडीथोडकी नव्हती. त्यांना नम्रपणे विनंती केली तर ती मान्य करून ते परत जाणे अशक्य होते. त्याला या संकटातून सोडवू शकणारा एकटा सुदर्शनच होता. इतर राजे तर त्याचे प्राण हरण केल्याशिवाय परतणे शक्य नव्हते.

असा विचार करून राजा सुबाहू नम्रपणे राजे व राजकुमार बसले होते तेथे गेला आणि हात जोडून म्हणाला–"हे दयावान व थोर राजपुरुष हो! मी आपणांसमोर हात जोडून एक विनंती करावी

म्हणतो. आपण माझ्या या अपराधाबद्दल मला क्षमा करावी. मी आपला सत्कार करून अत्यंत आदरपूर्वक आपणांला निरोप देणार आहे. आपण आपापल्या राजधानीस परत जाण्याची कृपा करावी. मी आपल्या मुलीला किती समजावून सांगितले. परंतु ती सुदर्शनला सोडून इतर कोणाला वरण्यास तयार नाही. माझ्यामुळे आपणां सर्वांना विनाकारण त्रास सोसावा लागला. आपण माझ्या या अपराधाबद्दल मला क्षमा करू शकलात तर मी आपणांला हत्ती, घोड गावे, दासदासी, रत्न, धन, जास्त काय आपले सर्व राज्य द्यायला तयार आहे!"

सुबाहूची ती विनंती ऐकून कोणीही काही बोलला नाही. एकटा युधाजित दांत ओठ चावून म्हणाला–"तू हे सर्व काय बरळतो आहेस रे? तू मूर्खपणाने मुलीचे स्वयंवर सुदर्शनशी करण्याचे ठरविलेस आणि येथे हजर असलेल्या राजांना व राजकुमारांना पळवून लावण्यास स्वतःला असमर्थ समजून तू नम्रपणाचे सोंग करतो आहेस! आम्ही सर्व मूर्ख आहो, असे वाटले आहे का तुला? तुझ्या मनात तशी शंका पूर्वी पासूनच होती तर तू आम्हां सर्वांना बोलावण्याचा मूर्खपणा केलासच कां? आतां तुझे रडणे आणि विनवण्या फुकट आहेत. तू पहात रहा, मी तुझा गर्वभंग करून सुदर्शनचा वध करतो आणि आपल्या नातवाशी तिचे लग्न लावून देतो. सुदर्शनला मी डासामुंगीसारखा चिरडून टाकीन. हे सर्व राजे एकत्र होऊन माझ्याशी युद्धाला उभे राहिले तर मी त्यांना सर्वांना यमसदनी पाठवीन. मी एकदा सुदर्शनला भरद्वाज मुनींच्या आश्रमात पाहून मी जीवदान दिले. आज मात्र मी कोणत्याही परिस्थितीत त्याला सोडणार नाही. तू आपल्या मुलीचा विवाह माझ्या नातवाशी करून स्वतःचे व स्वतःच्या राज्याचे रक्षण कर. नाहीतर तू आपल्या मुलीला समजावून सांग की सुदर्शनला सोडून तिने आणखी वाटेल त्याला वरमाळा घालावी."

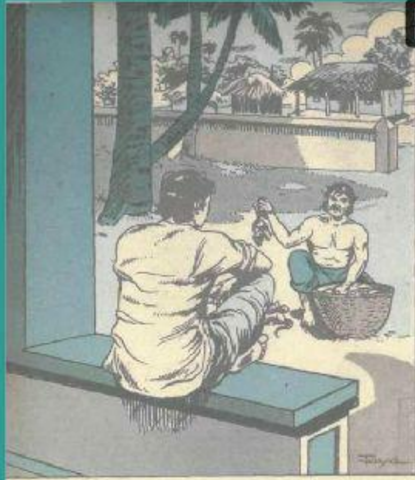
आळशी करतो शेती

नारायण एक कमालीचा आळशी तरुण युवक होता. परंतु त्याला स्वतःच्या कर्तबगारीवर अपार विश्वास होता. त्याचा बाप दिवसभर शेतात काम करी. ते पाहूनही नारायणाला शेतावर कामाला जायची स्फूर्ती झाली नाही. तो ओटयावर बसून आपल्या कर्तबगारीच्या फुशारक्या मात्र मारी.

कोणी वडीलधारी व्यक्ति त्याला म्हणे–"काय रे, तू तरुण मुलगा, बापाला थोडी मदत केलीस तर शेतात सोने पिकेल. दुसरी मुलं नाही का बापाबरोबर कामाला जात? तू बापाबरोबर काम केलेस् तर सहजी काम शिकशीलही. बापालासुद्धा थोडा हातभार मिळेल!" तेव्हां नारायण त्यांना उत्तर देई–"अहो काका, शेतीभातीच्या कामासाठी वर्षभर मरण्याची गरजच काय? शेतीची सर्व कामे घरबसल्या मी तुमच्याहून कमी खर्चात करून दाखवीन, माहीत आहे?"

नारायणाच्या बापाने विचार केला, आपण घरात आहो तोपर्यंत मुलाचा आळशीपणा जायचा नाही. असा विचार करून त्याने शेतीच्या कामाची सर्व जबाबदारी मुलावर टाकली आणि तीर्थयात्रेसाठी म्हणून निघून गेला.

नारायणाला आतां त्याचे कौशल्य व कर्तबगारी दाखवायला चांगली संधी मिळाली. लावणीची वेळ आली. त्याने विचार केला, त्यासाठी शेतावर जाण्याची गरजच काय? तो त्याच्या शेजारी लखुजी रहात असे, त्याच्याकडे गेला आणि म्हणाला–"काका, तुम्ही लावणीची कामे करणार आहां ना, मग माझ्या शेतातली लावणीची कामे आपल्याबरोबर करून टाकता का? मी नोकराला पाठवितो

तुमच्याबरोबर. तुमच्या हाताला चांगला गुण आहे, असं बाबा सांगत असत मला म्हणून तुम्हांला त्रास देतो आहे."

लखुजीने नारायणाला खालपासून वरपर्यंत ऐकदा पाहिले व म्हणाला–"बरोबर म्हणालास! एवढ्याशा कामासाठी तुला घाबरण्याचे कारणच काय? तुला आणखी कोणत्याही कामाची मदत हवी असेल तर मला निःसंकोच सांग, बरं का? मी करीन" अशा तऱ्हेने नारायणाला लावणीच्या कामातून सुटका मिळाली. तो आपल्या चातुर्याबद्दल स्वतःच खूष होता. खत घालायला, पाणी लावायला नारायणाला शेताकडे जाण्याची गरज उरली नाही. कारण ते काम लखुजीच करी. बेणण्याच्या वेळी नारायणाचा नोकर मजुरांना घेऊन शेतावर गेला आणि ते काम पण परस्पर झाले.

एके दिवशी पारधी येऊन नारायणाला नमस्कार करून म्हणाला–"मालक! तुमच्या शेतातले उंदीर दरवर्षी मीच पकडतो. हुकूम असेल तर या वर्षीही ते काम मी करतो."

"तू काय घेणार रे?" नारायणाने विचारले.

"उंदराला पावली दर आहे, मालक!" पारधी म्हणाला.

"मी फक्त बीस पैसे देईन!" नारायण म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी पारधी बासष्ट उंदीर धरून घेऊन आला आणि वीस पैसे प्रमाणे मजुरी घेऊन गेला. जातांना सांगून गेला, "पुन्हां मळणीच्या वेळी येईन."

नारायण उंदरामागे पांच पैसे वाचविल्याबद्दल स्वतःच्या अकलेची स्वतःच स्तुती करू लागला व इतरांना मूर्ख ठरवू लागला.

एके दिवशी नारायण गावाच्या कचेरीतून परत येत असता सद्दू शेतकरी त्याला म्हणाला–"हे पहा, मुला! तुझ्या शेताला कीड लागल्यासारखी दिसते आहे. म्हणून तू एकदा डीडीटीचा फवारा कां नाही मारून घेत?"

नारायण लगेच म्हणाला–"तुम्ही नाही का फवारा मारणार आपल्या शेतावर, तेव्हां मीसुद्धा मारून घेईन."

"मी उद्यांच फवारा मारून घ्यावा, म्हणतो, पाहिजे तर तूसुद्धा चल बरोबर!" सदू शेतकरी म्हणाला.

नारायण थोडा मागेपुढे करीत म्हणाला–"सदू काका! तुम्ही माझ्यावर थोडी मेहरबानी करा व मला थोडी मदत करा. मला उद्या एक जरूरी काम आलं आहे. तुम्हांला हरकत नसेल तर आपल्या शेताबरोबर माझ्या शेतावरसुद्धा फवारा मारवून घ्या. मी त्याबद्दल आतांच पैसे देऊन ठेवतो."

सदू शेतकरी त्या गोष्टीस कबूल झाला व पैसे घेऊन निघून गेला.

कापणीचे काम सुद्धा नारायण गेल्याशिवायच झाले. नारायण विचार करू लागला, लोक काय वेडे आहेत? शेतीच्या कामासाठी उगाच केवढा त्रास सोसतात? त्याला स्वतःच्या कर्तबगारीवर अभिमान वाटू लागला.

मळणीच्या वेळी सुद्धा लखुजी, सदू शेतकरी आणि पारधी तिघांनी नारायणाला मदत देण्याचे कबूल केले. नारायणने झोडपणी व मळणीच्या वेळी तरी खळ्यावर जाणे आवश्यक आहे, असा विचार केला. त्या दिवशी तो आळशीपणा सोडून पहाटे उठून खळ्याकडे धावला.

सर्वांच्या शेतात पहाटेच कामे सुरू झाली होती. परंतु नारायणने जाऊन पाहिले तर त्याच्या शेतात अजून मजूर कामाला उठले नव्हते. सर्व बसून चकाट्या पिटीत होते. नारायण त्यांच्या दृष्टीस न पडतां ते काय बोलत आहेत, ऐकत राहिला.

लखुजी नारायणच्या नोकराला म्हणत होता–"तू नशीबवान आहेस, बुवा! चांगलं फसविलं आहेस की मालकाला. त्याच्या मेहेरबानीने माझ्या शेतातली लावणीची

कामे फुकटात झाली. सर्व कामें मी त्याची केली तर फुकटात करीन का? आपल्या शेतातला लावणीचा खर्च सुद्धा त्याच्या बोडक्यावर मारला. तू किती पैसे मिळविलेस, बोल!"

नोकर स्मित करून म्हणाला–"मी काही तसे जास्त कमावले नाहीत. दहा जणांना कामाला लावलं आणि मालकाकडून पंधरा जणांची मजुरी वसूल केली."

"माझ्या पिकाला कीड लागू लागली तेव्हां माझ्याजवळ फुटकी कवडीसुद्धा नव्हती. तेव्हां मला नारायणाची गोष्ट आठवली. मी त्याला म्हणालो–"नारायणा! फवारा नाही का मारवणार?" त्याने ते सर्व काम करवून घ्यायला मलाच पैसे दिले. आळशी माणूस आहे. त्याच्या मेहेरबानीने माझ्या शेतावरचा फवारा फुकटात निघाला." सदू शेतकरी म्हणाला.

"मालक! मी सुद्धा एक गंमत सांगून मोकळा होतो. मी दिवसभर काम करून चार जणांच्या शेतातले उंदीर धरून [illegible] पैसे घेतले व नारायण मालकांकडे जाऊन ते उंदीर दाखवून म्हणालो–"मालक! आपल्या शेतात या उंदरांनी काय धुमाकूळ मांडला होता! मालकांनी खरे मानून इतरांकडून मी उंदरामागे चार आणे घेतले होते तर मला उंदरामागे फक्त वीस पैसे दिले व त्यांना खुशी वाटली की त्यांनी उंदरामागे पांच पाच पैसे वांचविले. खरी गोष्ट सांगू, त्यांच्या शेतात फक्त दहाच उंदीर निघाले." पारधी म्हणाला.

"तर मग उठा लागू या कामाला!" लखुजी म्हणाला.

"कसली आहे रे घाई? उजाडल्यावर करू सावकाश." सदू शेतकरी म्हणाला.

आड बसून नारायण सर्व ऐकतच होता. सर्वांनी आपल्याला फंसविले तर! त्याने कानाला खडा लावला. दुसऱ्या वर्षापासून तो शेतीची सर्व कामं जातीनं पाहू लागला. त्याला आळशीपणाचा बराच दंड सोसावा लागला होता.

भांडखोर बायको

एका गावी जगपती नावाचा एक तरुण माणूस रहात असे. त्याने एका सुंदरमुलीला पाहून तिच्याशी लग्न केले. ती होती भांडखोर. तो अगदी बेजार झाला. शेवटी एका मित्राजवळ त्याने आपली रडकथा सांगितली. त्याच्या मित्राने सुचविले की त्यांच्या गावात कोणी साधू आला आहे आणि गावकरी त्याच्यासमोर आपली दुःखे सांगतात व साधू त्यांना तोड सुचवितो. जगपतीने साधूला आपली रडकथा सांगितली.

सर्व शांतपणे ऐकून घेऊन साधू म्हणाला–"तरुण गृहस्था! मी आपल्या भांडखोर बायकोच्या त्रासाने वैतागून साधू झालो आणि भटकतो आहे. मी तुला काय सल्ला देणार?"

त्यानंतर शेजारच्या गावी कोणी नित्यानंदस्वामी नावाचा योगी आला होता त्याच्या दर्शनाला गेला व आपले दुःख निवेदन करून काही मार्ग काढायला विनंती केली.

नित्यानंद म्हणाले–"बाबा रे! मी जन्मलो तेव्हांपासून दरिद्र म्हणून माझे लग्नच झाले नाही. मला गृहस्थीचा अनभव मुळीच नाही. मी तुला काय सल्ला देणार?"

जगपती तेथून निघाला. त्याच वेळी त्याच्या पाठीमागून येऊन कोणीतरी विचारले–"काय रे, बाबा! तुझ्यावर कोणते एवढे संकट आले आहे? माझे नाव चंद्रभानू. बोल मग."

जगपतीने चंद्रभानूला सर्व सांगितले. तेव्हां चंद्रभानू म्हणाला–"बाबा रे! मी आपल्या भांडखोर बायकोच्या त्रासाने वैतागून आत्महत्या करून घेतली, आता माझी बायको यमराजाची वाट पहाते आहे. मला भीती वाटू लागली आहे की ती मेल्यावर माझ्या पाठीस तर लागणार नाही ना!" असे म्हणत चंद्रभानू अदृश्य झाला.

